

Rasquert

Bronpublicaties over de periode van de 3de eeuw voor tot 2000 na Chr.

Coördinator: Dr. Bert Nijboer

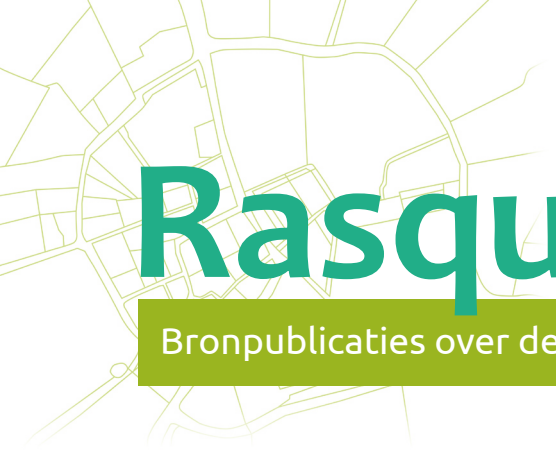
Omslag: aanzicht van het Hinckaertshuis rond 1300, plattegrond Rasquert, schijffibula (Rasquert), pet gevonden in Rasquert in 1928 tijdens de afgraving van de wierde en daterend rond de 9de eeuw, munt met beeltenis van Christoffer van Ewsum uit 1543. Zie <https://collectie.groningermuseum.nl>.

Vormgeving: S.E. Boersma, RUG/GIA.

**rijksuniversiteit
 groningen**

**groninger instituut
 voor archeologie**

Rasquert

Bronpublicaties over de periode van de 3de eeuw voor tot 2000 na Chr.

Coördinator: Dr. Bert Nijboer

E-mail: a.j.nijboer@rug.nl

Inhoud

Inleiding	2
Landschap en verleden	2
Archeologische bronnen	5
Nieuw archeologisch onderzoek	8
Historisch kader	10
Onderzoeksvragen	13
Planning	15
Participerende instellingen en wetenschappers	15
Educatieve component	16
Dankbetuiging	16
Bibliografie	16

Fig. 1 De plattegrond van Rasquert lijkt nauwelijks veranderd; uitsnede van de kadasterkaart uit 1832 en een luchtfoto van de huidige situatie.

Inleiding

Het belang van Rasquert als archeologisch en historisch onderzoeksproject is lang onderkend bij enkelen maar tot nog toe niet opgepakt. Dit is een van de redenen dat collega's zonder bedenkingen hun medewerking hebben toegezegd (zie participerende instellingen en wetenschappers, pagina 21). De huidige informatie over de geschiedenis van de wierde is op zijn best fragmentarisch. Dit meerjarige project heeft als doel deze lacune qua uitwerking van de vele beschikbare data over Rasquert op te heffen. Deze geschiedenis is te traceren via archeologische en historische bronnen. Binnen dit project wordt ook nieuw archeologisch onderzoek opgezet wat betreft de datering van de grafvelden en rond het thema “*van weerbaar steenhuis tot borg in de 13de tot 16de eeuw*”.

Er is een aantal bijzonderheden die Rasquert relevant maken zoals de kwaliteit van de honderden archeologische voorwerpen vanaf de 3de eeuw v.Chr. die sinds 1900 zijn gevonden en bewaard gebleven bij enkele instellingen in de provincie Groningen. Daarnaast zijn er de historische bronnen vanaf de late Middeleeuwen. Die bronnen hebben met name betrekking op twee steenhuisen die zich hier ontwikkelden tot borgen in de loop van de 16de en 17de eeuw. In de decennia rond 1700 werden deze borgen ontmanteld. Zo werden de terreinen direct rond de Meymaborg, inclusief het schathuis, al in 1708 door Baron Hendrik Ferdinand van In en Kniphuisen verpacht aan Marten Andries Meekhof, wiens nazaten ruim twee eeuwen vooraanstaande Groninger herenboeren bleven op de boerderij Meyma. De waarde van de studie naar de bronnen over Rasquert ligt dan ook in de mogelijkheid om een relevante, lange termijn geschiedenis van 23 eeuwen te schrijven door het combineren van archeologische gegevens met historische archieven. Rasquert is hiervoor bij uitstek geschikt omdat de wierde bijna niet is verstoord door nieuwbouw of grootschalige uitbreiding (Fig. 1). De plattegrond van de wierde lijkt nauwelijks veranderd sinds de middeleeuwen, echter

het aanzicht wel, ook door de afgraving van het oostelijke deel, pakweg een eeuw geleden.

Het voorgestelde plan kan gezien worden als een toepaselijke aanvulling op het recent afgesloten project *Terpen en Wierdenland, een verhaal in ontwikkeling* maar dan in het Halfambt waar de dubbelwierden Baflo en Rasquert al vroeg in de Middeleeuwen een centrumfunctie verwierven (<https://terpenenwierden.nl/het-verhaal>).

Dit project wordt grotendeels intern gefinancierd door het beschikbaar stellen van onderzoekstijd van academici binnen en buiten de Rijksuniversiteit Groningen (RUG). Verder wordt het ondersteund door enkele musea in het Noorden die archeologische voorwerpen uit Rasquert in hun collectie beheren, het Noordelijk Archeologisch Depot (NAD) te Nuis, Het Groningen Instituut voor Archeologie (GIA), de Vereniging voor Terpenonderzoek en de Historische Kring Baflo. Er wordt samengewerkt met een aantal archeologen en historici om deze bronnen per periode zo goed mogelijk te ontsluiten, ook voor een breder publiek.

Het project heeft naast een onderzoekscomponent, een didactisch doel. Via stages, scripties en het Master vak *Projectontwerp en Uitwerking* van de opleiding Archeologie, kunnen verschillende aspecten door studenten worden uitgewerkt. Dit draagt bij aan hun materiaalkennis en aan hun vermogen om diverse archeologische data te integreren en tot een verhaal uit te werken. Dat zijn nuttige vaardigheden voor toekomstige archeologen, in wat voor loopbaan dan ook.

Landschap en verleden

De eerste bewoners van Rasquert, ongeveer 2300 jaar geleden, leefden aan de kust van de Waddenzee op een brede kwelderwal die we kennen als het Hogeland. Zij werden omringd door een getijdenzone van wadplaten, kwelders en slikken; een overgangsgebied tussen land en de ondiepe Waddenzee, zo kenmerkend voor het hele onbedijkte Waddengebied. Deze

oude kustlijn is de huidige provinciale weg N363 die Winsum verbindt met Baflo, Rasquert, Warffum, Usquert en Uithuizen. Baflo en / of Rasquert zijn de oudste nederzettingen van het Hogeland gevolgd door de wierden in de omgeving van Warffum (cf. Nieuwhof en Wiersma 2018, 22). Tussen 100 en 800 na Christus verschoof de kustlijn verder naar het noordwesten en noorden met als resultaat jongere kwelderwallen (Fig. 2). Het ontginnen van deze nieuwe, bewoonbare kwelders vanuit Baflo / Rasquert droeg veel bij aan de ontwikkeling van beide wierden in de Middeleeuwen.¹ Er werden dijken aangelegd, met de *Oldiek*, net ten Noorden van Den Anel, als laatste in de 12de / 13de eeuw.

Baflo en Rasquert liggen in de Ommelanden streek Hunsingo, van oorsprong een van de Friese gouwen die zijn naam dankt aan de rivier de Hunze (Fig. 3).

Rechtspraak speelde een belangrijke rol in het ontstaan van een sociaaleconomische elite in de Ommelanden. Het Hunsingoër Landrecht is overgeleverd in twee, Middeleeuwse rechtshandschriften met teksten in zowel het Oud Fries als het Latijn. In deze periode werden hoofdelingen, met een bepaald vermogen en in bezit van een boerderij / *heerd* met gebruiksrechten voor berechting en waterhuishouding (de latere zijlrechten of waterschappen), bij toerbeurt en per rechtsstoel, verantwoordelijk voor de wereldlijke rechtspraak. Zo ook de hoofdelingen Meyma en Aylkema te Baflo / Rasquert (zie *hieronder bij Historisch kader*). Deze rechten leidden verder tot inkomsten tijdens zittingen en bij het opstellen van akten. Dit *redgerrecht* was tot 1795 samen met andere heerlijke rechten, persoonlijk vermogen en werd al vroeg verhandeld. Zo ontstond er onder de hoofdelingen een bovenlaag met meer bezit dat kon worden verpacht en met steeds meer heerden waarop heerlijke rechten rustten. Het bijeenbrengen van dit soort rechten onder een enkel geslacht door vererving, ruil en koop, begon al vroeg in Hunsingo maar nam vooral toe in de loop van de 14de en 15de eeuw. Zo beschikte de familie van Ewsum rond 1500 aan vol bezit, 1900 hectare land en redgerrechten in 18 rechtsstoelen te Hunsingo en Fivelgo (Hartgerink-Koomans 1938, 64-77).² Te Winsum en in het zuiden van het Halfambt

- 1 Baflo / Rasquert geeft aan dat er sprake is van een dubbele wierde, van bijna gelijke grootte, aan weerszijden van de Rasquerdermaar overgaand in het Kanaal Mensingeweer – Baflo. Omdat de wierde Baflo niet is afgegraven, beschikt het over veel minder archeologische gegevens dan Rasquert. Niettemin zullen de archeologische gegevens uit Baflo in het kader van dit project bijeen worden gebracht. Gezien de centrumfunctie van Baflo voor het Halfambt, is er voor de Middeleeuwen geen reden om aan te nemen dat de ontwikkelingen te Baflo niet minstens vergelijkbaar zijn met die van Rasquert. Als er al een onderscheid gemaakt moet worden dan is Baflo een kerkelijk centrum terwijl Rasquert het beeld geeft van wereldlijke macht met opkomende adel. Zo'n accentscheiding tussen twee, naast elkaar liggende kleinere centra, kan men vaker waarnemen in de Middeleeuwen. Hier staat tegenover dat het aantal weerbare, middeleeuwse Steenhuisen te Rasquert in het niet valt met die in de Stad Groningen (met dank aan Taco Tel voor een overzicht met maten van nog aanwezige steenhuisen in de stad). Dit is echter een thema dat later in dit project aan bod komt, bij de synthese.
- 2 Dit was een deel van de bezittingen en heerlijke rechten rond 1500, Voor een completere lijst, zie Hartgerink-Koomans 1938, 64-77.

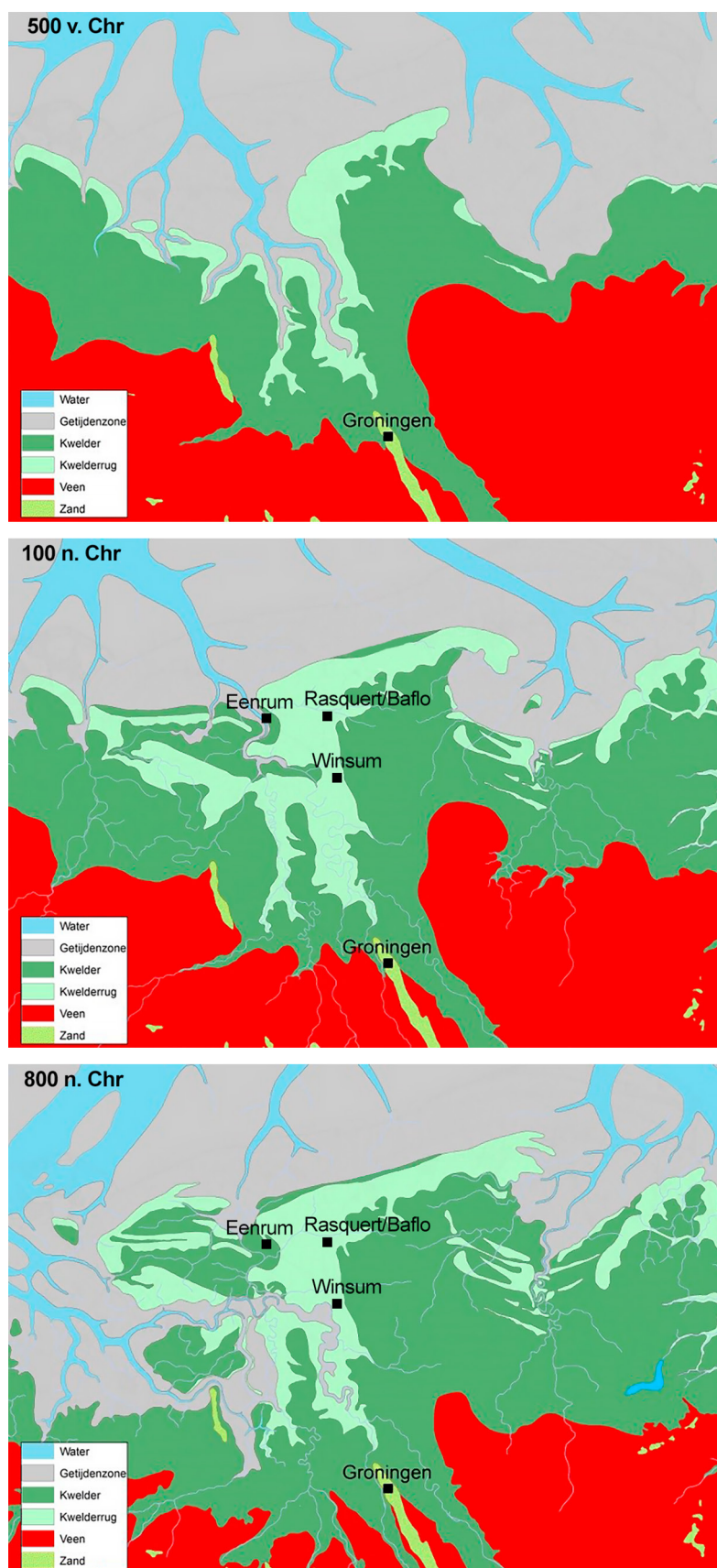

Fig. 2 De landschappelijke ontwikkeling rondom Baflo / Rasquert. Schematische paleogeografische kaarten van Noord-Nederland rond 500 voor en 100 en 800 na Christus. Afzonderlijke kaarten in <https://terpenenwierden.nl/het-verhaal/verhaal-warffum>

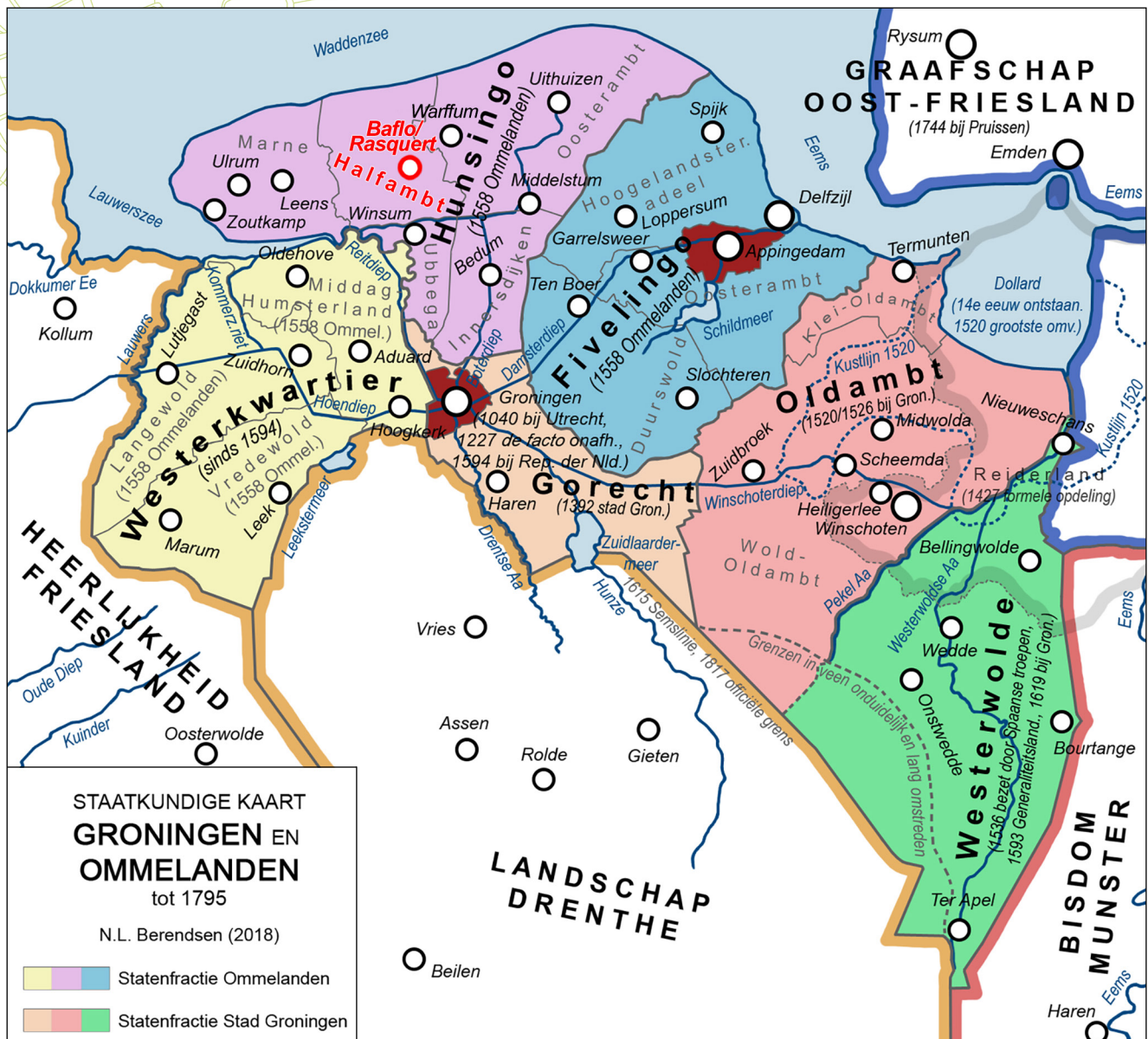

Fig. 3 Hunsingo en de overige Ommelanden ten Noorden, Westen en Zuidoosten van de stad Groningen. In rood aangegeven het Halfambt en Baflo / Rasquert (N.L. Berendsen 2018; naar: https://nl.wikipedia.org/wiki/Bestand:Staatkundige_kaart_Groningen_en_Ommelanden).

bouwden de families Onsta en Tamminga een vooraanstaande positie op (Alma 2007, 156).

De belangrijkste plaats in Hunsingo is Winsum, een clustering van de Middeleeuwse wierden Bellingeweer, Winsum en Obergum, met ieders een eigen kerk / kerspel. Een van de kwartieren van Hunsingo is het Halfambt met als hoofdplaats Baflo. Een clustering van wierden zoals bij Winsum, Ulrum of Warffum (Nieuwhof et al. 2018, 173, 197) bleef achterwege bij beide wierden Baflo en Rasquert, gedeeltelijk doordat zij zich ontwikkelden tot afzonderlijke rechtsstoelen. Mogelijk ligt de oriëntatie van de ontginningen vanuit beide wierden ten grondslag aan dit verschil; Baflo richtte zich op het Zuiden (Ranum) en Zuidwesten (Maarhuizen, half Mensingeweer) en Rasquert op het Noorden (Den Andel) en Oosten (Tinallinge). De kerk van Baflo was een van de zes 'seendstoelen' in de Ommelanden, waar geestelijke rechtspraak plaatvond. Deze

'seendstoelen' bevonden zich in de oudste parochies van de Ommelanden die door Liudger zelf zouden zijn gesticht rond 780 – 810 (Van den Broek 2007, 56, 177-8).³ In de 12de eeuw werd te Baflo een nieuwe kerk gebouwd in tufsteen afkomstig uit het Eifelgebied in Duitsland. Het was de hoofdkerk van het Halfambt waaronder 35 kerspelen ressorteerden in 1371. Vooral in de 16de eeuw en na de Reductie van Groningen in 1594 verloor het dorp zijn vooraanstaande, kerkelijke positie.

De benedenloop van de Hunze is een tweede, bepalend, geografisch element voor het landschap in dit gebied. Deze benedenloop waaierde rond 500 v.Chr. breed uit tussen Anjum

3 Noomen stelt dat de kerk te Baflo tot de tweede generatie kerken behoort, gesticht rond 1000. In het geval van Baflo zou het een stichting zijn door een van de Ottoonse keizers tussen 950 en 1040 (Noomen 2007, 80).

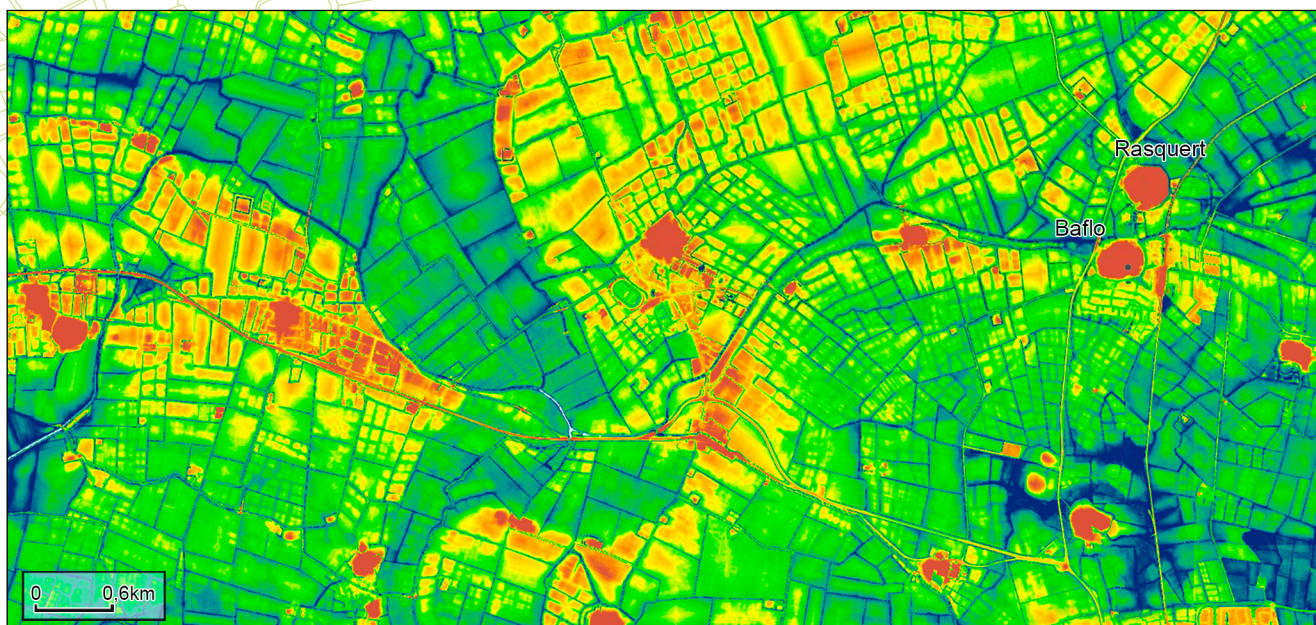

Fig. 4 Hoogtekaart van een deel van Hunsingo, met de twee wierden Baflo en Rasquert in de rechterbovenhoek. De trechtervormige groene verkleuring tussen Wehe-den Hoorn en Eenrum is een restant van de benedenloop van de Hunze, die hier oorspronkelijk uitmondde in de Waddenzee.⁴

en Usquert en vormde een open vaarverbinding tussen de Waddenzee en Noord Drenthe (Fig. 4). Pas later verlegde deze benedenloop zich bij Winsum meer naar het westen en de Lauwerszee. Deze staat bekend als het Reitdiep en is nog steeds een belangrijke waterweg tussen de stad Groningen en de Waddenzee. Vanaf de stad Groningen, meanderde de Hunze sterk en deze meanders werden vaak afgesneden door kanalen die gedurende de hele Middeleeuwen werden gegraven voor sneller vervoer over water en / of voor de afwatering van achterliggende gebieden. Dit soort kanalen worden in Groningen meestal diepen genoemd.⁵ Aan de oostzijde, langs de hogere oeverwal van de Hunze, ontstonden vanaf ca. 500 v.Chr., van Zuid naar Noord Hunsingo, over een afstand van hemelsbreed ongeveer 15 kilometer, de wierden Harssens, Adorp, Sauwerd, Groot Wetsinge, Valcum, Thijum, Bellingeweer, Winsum en Obergum.

De ondiepe Waddenzee, de ontstane kwelderwallen, het Hogeland en de benenloop van de Hunze zijn de bepalende landschapselementen voor het ontstaan van wierden in deze streek, zoals Baflo en Rasquert vanaf 300 voor Christus.

Archeologische bronnen

De wierde Rasquert werd gedeeltelijk afgegraven voor de winning van vruchtbare terpaarde in de periode 1907 – 1930. Het Biologisch Archeologisch Instituut (BAI) van de Rijksuniversiteit Groningen was betrokken bij deze afgraving rond 1928 – 1930. Dr. Van Giffen en zijn medewerkers verrichtten destijds waarnemingen tijdens verschillende

terpaafgravingen waaronder die van Rasquert / Raskwerd. Dit resulteerde in een summier verslag. Van Giffen stelt dat kogelpotten vanaf de 7de eeuw domineren. Daarnaast meldt hij *een volledige pet, een houten nap en dito beker, een met roode glasmasa 'ingelegde schijffibula met dierornament in relief van geelkoper, eenige kammen, naalden en lepeltjes van been of hoorn, 2 láát-Saksische potten, een kogelpot, een kastrol en een Pingsdorfer tuitkan, bijna alles afkomstig uit de Merovingische en Karolingische mestlagen* (Van Giffen 1931, 23).

Tijdens dit meerjarige project worden de profieltekeningen die destijds werden gemaakt (Fig. 5) beter bestudeerd en geïnterpreteerd, aan de hand van de vele archeologische vondsten die bewaard zijn gebleven bij verschillende instanties in de provincie Groningen (zie hieronder) én aan de hand van recente inzichten in de opbouw van terpen en wierden uit de moderne archeologie zoals het nieuwe steilkantenboek en publicaties over Ezinge (Nicolay in druk (steilkantenboek); Nieuwhof 2020). Ook worden de archieven van het Groninger Museum en het voormalige BAI geraadpleegd over de afgraving van de wierde Rasquert. Naast van Giffen zijn in de jaren '60 twee oud-medewerkers van het BAI, Dr. Boersma en Dr. Harsema, kort betrokken geweest bij afgravingen te Rasquert (Boersma 1967; Harsema 1967).⁶ Het bleef tot nog toe bij losse waarnemingen. Het huidige project beoogt een meer systematische aanpak die

⁴ De omtrek van de wierde Rasquert is op deze kaart gereconstrueerd zoals die was voor de terpaafgraving.

⁵ <http://ewnd.ivdnt.org/boeken/woord/58558>

⁶ In deze periode is er geen onderscheid te maken tussen Biologisch Archeologisch Instituut (BAI) en Groninger Museum (GM). Een vondstcomplex werd vaak verdeeld tussen beide instanties. Ze maakten beide gebruik van hetzelfde registratiesysteem en je kunt aan een vondstnummer niet zien of het bij het BAI is ondergebracht of het GM. Het blijkt dat de meeste vondsten uit Rasquert destijds werden ondergebracht bij het Groninger Museum.

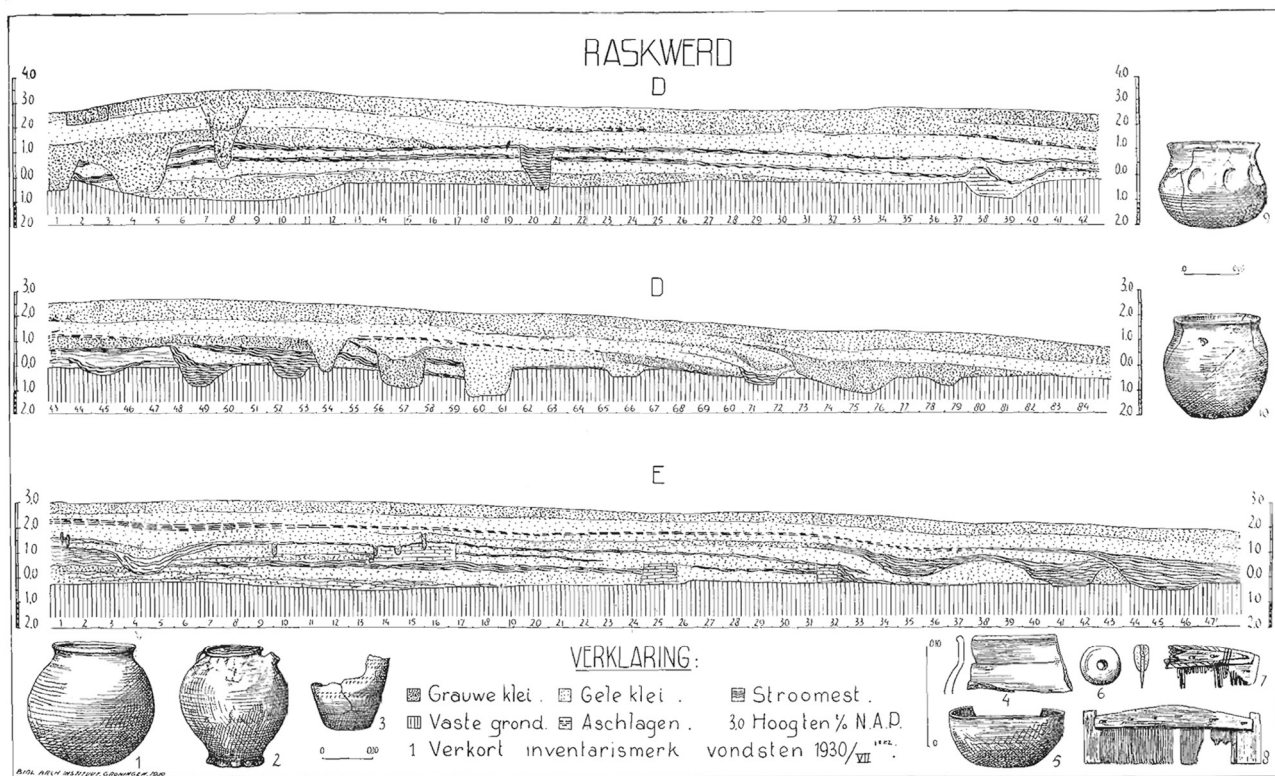
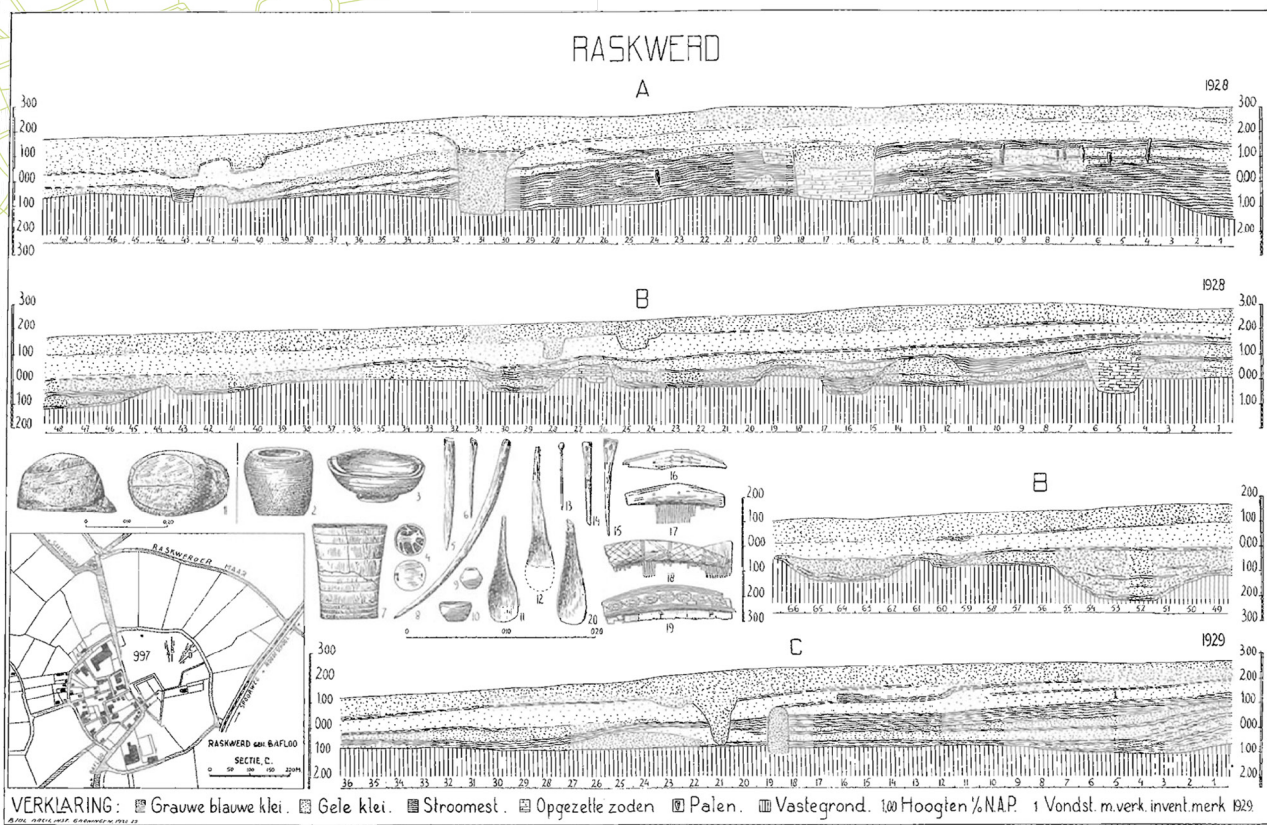

Fig. 5 Getekende profielen en vondsten tijdens de laatste jaren van de afgraving van een deel van de wierde Rasquert (Uit: Van Giffen 1931).

resulteert in bronnenpublicaties en een integratie van de beschikbare data. Het archeologische materiaal van Rasquert is geschikt om per periode, vanaf de 3de eeuw v.Chr. tot de late Middeleeuwen, te bestuderen en te koppelen aan data uit

vergelijkbare opgravingen die systematischer werden onderzocht, zoals Ezinge, Middelstum-Boerdamsterweg en Hogebeintum (cf. Nieuwhof 2020; Hacquebord 2007, 18-20; Nieuwhof et al. 2019).

Fig. 6 Pet gevonden in Rasquert in 1928 tijdens de afgraving van de wierde en daterend rond de 9de eeuw (object nr. GM1928/VIII:1; collectie Groninger Museum. Foto: M. de Leeuw, met dank aan het Groninger Museum).

Figuren 6 en 7 geven twee vondsten uit Rasquert, die wel nader zijn onderzocht. Figuur 6 betreft de zorgvuldig gemaakte pet die al door van Giffen werd geïllustreerd en als een van de weinige, complete, Friese kledingstukken wordt beschouwd, daterend rond de 9de eeuw (Zimmerman 2009; Brandenburg 2010, 69). Figuur 7 toont een kleine zwaardgreep van walvisbot met een inscriptie in runen daterend rond de 8ste eeuw (Buma 1970; Miedema 1976; Looijenga & van Es 1991; Looijenga 1996).⁷

Beide vondsten vertegenwoordigen een zeer klein deel van de archeologische artefacten die bewaard zijn gebleven van de afgraving te Rasquert, pakweg 100 jaar geleden. Zo omvat de database van het NAD 377 records die betrekking hebben op Rasquert, waarvan het overgrote deel in bruikleen kan worden gegeven voor nader onderzoek op het GIA (Schokker, e-mail 5-01-2021).⁸ Hieronder bevindt zich een archeologische aardewerksequentie die een van de betere is voor midden Groningen (Taayke 1996, Tabel 11, 81-4). Daarnaast zijn er enkele vondsten afkomstig uit het Romeinse Rijk. Veel vormtypen zijn goed vertegenwoordigd in vergelijking met andere sites, maar deze zijn nauwelijks gepubliceerd. Een bruikleenovereenkomst tussen NAD en GIA is mogelijk opdat

Fig. 7 kleine zwaardgreep van walvisbot met een Friese inscriptie in runen daterend rond de 8ste eeuw (Combinatie van: <https://www.collectiegroningen.nl/bladeren/instelling/Openluchtmuseum> en Buma 1970).

deze voorwerpen kunnen worden ingezet voor onderwijs aan studenten tijdens het Master-vak *Projectontwerp en Uitwerking* van de opleiding Archeologie, in samenwerking met Dr. J. Nicolay en Dr. E. Taayke.

Een tweede, grote collectie archeologische voorwerpen uit Rasquert werd verzameld door Sijbren Sjoerd Mensonides (Bolsward 1892 - Sneek 1977). Hij werd in 1930 leraar Nederlands en geschiedenis aan de Rijks HBS te Warffum. Voor het culturele leven in en om Warffum was hij van groot belang. Hij stond aan de wieg van verschillende initiatieven die nog steeds leiden tot activiteiten en feesten, zoals Roakeldais <http://www.oproakeldais.nl> en het Openluchtmuseum Het Hogeland <https://www.hethoogeland.com>. Zijn archeologische verzameling omvatte 750 voorwerpen uit 32 Groninger en 35 Friese wierden, alsmede uit vier plaatsen in Drenthe en enkele Romeinse voorwerpen uit Valkenburg en Vechten (Knol 2017). De hele collectie Mensonides werd in 1964 beschreven door de toenmalige conservator archeologie van het Groninger Museum, drs. W.A. van Es. De twee kaartenbakken bevinden zich nog altijd in de documentatie van het Groninger Museum en Dr. Knol liet weten dat deze beschikbaar zijn voor nadere studie. Immers, de wierde die het best is vertegenwoordigd in de collectie Mensonides, is Rasquert met ongeveer 200 vondsten. Mensonides had tot ver in de jaren '60 de gewoonte om arbeiders die iets vonden in het naburige Rasquert een vergoeding te geven als het hem interesseerde. Dit gaf aanleiding tot

⁷ Waarschijnlijk had dit voorwerp een symbolische of magische betekenis want voor een echt handvat van een zwaard is het te klein. Het is moeilijk te zien, maar op beide zijden van de greep zijn runentekens ingekerfd. Aan één zijde zijn ze nog leesbaar. Runen vormen het alfabet van de Germaanse volken en waren in gebruik van de tweede tot de vijftiende eeuw. De tekst op de zwaardgreep van Rasquert is in de loop der tijden verschillend vertaald en geïnterpreteerd: Ik, Umae, rits je in (W.J. Buma, 1966) Ik, de onverminkte, greep dit zwaard (M. Gijsseling, 1980) Ik, Oka, ben niet gek (gemaakt) of Ik, Oka, ben onkwetsbaar; mij krijg je niet gek (J.H. Looijenga en W.A. van Es, 1991). Nog altijd bestaat er veel belangstelling van cultuurhistorici en taalkundigen voor dit object in de collectie van het museum te Warffum. De zwaardgreep werd in 1955 gevonden op een akker bij Baflo. Bekend was dat hier aarde was verspreid, afkomstig van de afgraving van de wierde van Rasquert.

⁸ De website van het NAD geeft een goede indruk wat aanwezig is als je Rasquert / Raskwerd invult als zoekterm; <http://www.nadnuis.nl>

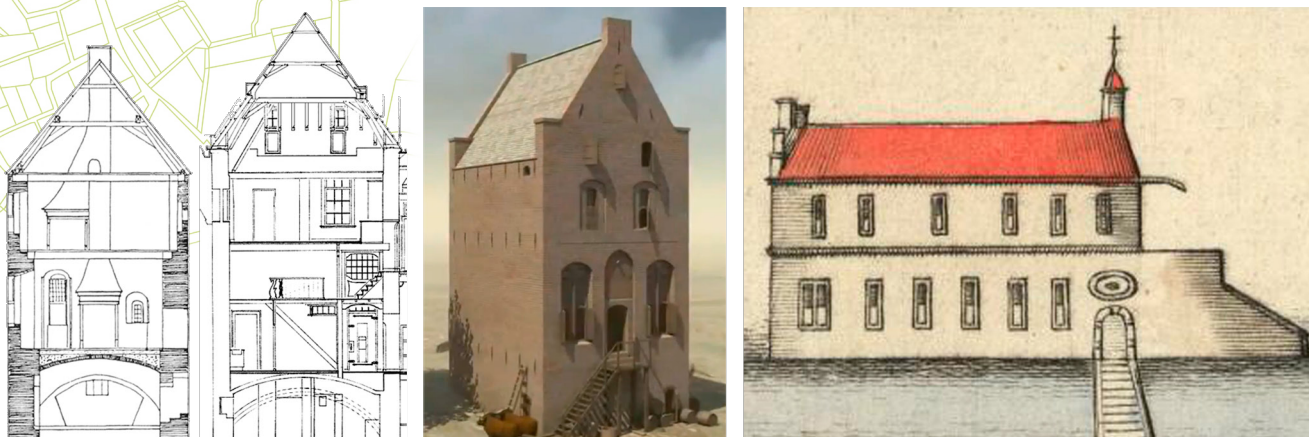

Fig. 8 Steenhuis en Borg; v.l.n.r.: dwarsdoorsnede van het steenhuis te Bunderhee (7.60 x 11.40; hoogte 15,4 meter); dwarsdoorsnede van het uitstekend bewaarde steenhuis, eerste bouwphase van het Hinckaertshuis in stad Groningen (ca. 1300; 7.8 x 14.8; hoogte 17.5 meter, met dank aan Taco Tel; Tel 2012); een gereconstrueerd aanzicht van het Hinckaertshuis rond 1300 en aanzicht van Borg Harssens II, van oorsprong rond 1550.

reprimandes en verstoorde verhoudingen met archeologen van het BAI en het Groninger Museum, vooral toen hij in 1967 een zeldzame, vroegmiddeleeuwse grafurn uit Rasquert had aangekocht zonder acht te slaan op de vondstomstandigheden (Harsema 1967). Bij zijn dood liet hij zijn collectie archeologische vondsten grotendeels na aan het openluchtmuseum 'Het Hoogeland' (Knol 2017). De huidige directeur van dit museum, Dhr. S. van Genuchten, geeft toestemming om deze voorwerpen te onderzoeken en publiceren in het kader van dit project.

Kortom, er zijn nog honderden archeologische vondsten uit Rasquert beschikbaar voor nadere studie, die bijna elke eeuw bestrijken tussen ca. 300 voor en 1500 na Christus. De grootste verzameling bevindt zich in het NAD. Kleinere collecties zijn anno 2021 aanwezig in het openluchtmuseum te Warffum, het Groninger Museum, het Rijksmuseum voor Oudheden (RMO) in Leiden en het GIA.⁹ Een betere ontsluiting van deze voorwerpen zou een goed beeld geven van de ontwikkelingen te Rasquert, zelfs zonder dat er ooit professioneel werd opgegraven. De bedoeling is dat dit meerjarige project leidt tot een bronpublicatie die vergelijkbaar is met de publicatie die tot stand kwam voor Hogebeintum, de hoogste terp van Friesland (Nieuwhof, Knol en Nicolay 2019). Voor Hogebeintum werden oude gegevens met nieuw onderzoek gecombineerd, zoals ook het voorstel is voor het meerjarige project Rasquert. Daarnaast is het van belang dat voor het GIA het Rasquert project het enige is op dit moment dat wordt uitgevoerd in het Terpen en Wierdengebied van Noord Nederland.

Nieuw archeologisch onderzoek

In de loop van dit project worden minstens twee archeologische deelprojecten geprogrammeerd die noodzakelijk zijn voor de uitwerking van de gegevens:

- De datering van skeletten omdat er waarschijnlijk meerdere grafvelden zijn geweest op het afgegraven terrein van de wierde en
- Geofysisch prospectieonderzoek naar drie terreinen met steenhuisen / borgen om de kwaliteit van de nog aanwezige bodemsporen in kaart te brengen.

Datering grafvelden

Er zijn met hulp van het NAD vier monsters genomen voor Koolstof-14 dateringen van skeletten uit Rasquert. Deze skeletten zijn afkomstig van afgravingen in verschillende jaren tussen 1926 en 1967 op diverse locaties van de wierde. De vraag is of deze skeletten allen behoren tot een grafveld qua tijd, zeg van 400 tot 700 zoals bij enkele andere wierden, of tot meerdere grafvelden in de periode 400 – 1500 na Christus. Immers, het bestaan van een middeleeuwse kerk met kerkhof te Rasquert, blijft tot nog toe ongewis (zie Rasquert (bij benadering) in corpus Roemeling <https://corpusroemeling.nl/>). Vooral het monster G 2008-IX.4 moet duidelijkheid geven want is geborgen in 1949. Over dit monster bestaat een interne notitie die suggereert dat het afkomstig is uit een later grafveld, na de kerstening van dit gebied.¹⁰

De bewaarde vondsten uit Rasquert komen deels overeen met artefacten uit vroegmiddeleeuwse grafvelden elders in het terpen en wierdengebied die recent werden gepubliceerd. Na kerstening bevatten graven nauwelijks bijgaven.

Geofysisch prospectieonderzoek naar drie terreinen met steenhuisen / borgen om de kwaliteit van de nog aanwezige bodemsporen in kaart te brengen.

Het geofysische onderzoek naar drie steenhuisen en borgterreinen bevindt zich op het raakvlak tussen archeologie, geschiedenis, historische geografie en natuurwetenschap. Het wordt gesubsidieerd door het Groninger Universiteits Fonds (GUF). Het betreft non-destructief onderzoek van de

⁹ Enkele archeologische voorwerpen zijn digitaal beschikbaar op: <https://collectie.groningermuseum.nl/search/simple> of op <https://www.rmo.nl/collectie/collectiezoeker> zoek op Rasquert en op Baflo.

¹⁰ In 1949 zijn twee skeletten geborgen op een deel van de wierde waar voorheen geen skeletten werden gevonden tijdens de afgravingen.

Fig. 9 Hoogten en Leegten ten Zuiden van Baflo, luchtfoto en hoogtekaart. De beide burchteilandjes zijn duidelijk te onderscheiden.

drie borgen die in het boek *Ommelander borgen en steenhuisen* staan vermeld onder Baflo als Meyma, Mathenesse en Sassemma (Formsma et al. 1987). Waarschijnlijk is het oude steenhuis bij Sassemma, in feite het eerste Meyma steenhuis, dat in 1415 werd verwoest (Paping et al. 2021). Het non-destructieve onderzoek naar deze drie terreinen is mogelijk omdat zij relatief intact zijn en niet werden verstoord door diepploegen of overbouwing.

Door middel van gespecialiseerde, geofysische apparatuur en kennis kunnen de nog aanwezige structuren in de ondergrond in kaart worden gebracht om een brug te slaan tussen de onderliggende archeologische lagen, het landschap en de historische archiefonderzoek naar de borgen. Deze apparatuur is niet aanwezig bij de participerende instellingen en daardoor is het nodig om een bedrijf als Medusa Explorations in te schakelen dat ruime ervaring heeft met dit soort onderzoek en tevens bereid is studenten te begeleiden.¹¹ Het onderzoek wordt uitgevoerd in 2021 / 2022.

Wie nu Rasquert bezoekt valt de relatief dichte bebouwing op van de westelijke helft van de wierde, in tegenstelling tot de oostelijke helft met ijsbaan (het afgegraven deel van de wierde) en de ruime opzet van de percelen met woningen aan de oostzijde van de Meymaweg, komende vanuit Baflo (Fig. 1). Dit verschil in dichtheid van bebouwing is al gedocumenteerd op de betrouwbare kadasterkaart van Rasquert uit 1832 en gaat waarschijnlijk terug tot de Middeleeuwen. Op het nauwelijks bebouwde deel van de wierde stonden minstens twee weerbare steenhuisen, bewoond door invloedrijke hoofdelingen. Bijzonder is dat deze steenhuisen in de loop van de 16de en 17de eeuw, uitgroeiden tot borgen met bijbehorende terreinen: De borg Meyma ontstaat vanuit de Meymaheerd en de borg Mathenesse vanuit de Aylkemaheerd. Er zijn nog veel vragen rond dit proces van steenhuis tot borg in de Ommelanden gedurende de 13de tot 16de eeuw, een

ontwikkeling die min of meer gepaard gaat met het verschijnsel van hoofdeling tot jonker. Algemeen kan men stellen dat een weerbaar steenhuis uit de 13de eeuw een hoog, relatief smal gebouw is, en een borg vanaf de 16de eeuw een breed gebouw (Fig. 8): monumentaal hoog *versus* monumentaal breed.

In deze periode van pakweg 300 jaar zijn vooral de belangrijkste steenhuisen in de provincie Groningen architectonisch veranderd en uitgebouwd.¹² In Baflo en Rasquert kan dit in meer detail worden onderzocht te beginnen bij het terrein Hoogten en Leegten, een steenhuis dat in 1415 werd verwoest. Als gevolg van twisten die begin 15de eeuw Groningen en de Ommelanden teisterden, verwoestte de partij der Bronkhorsten, als winnaars, een aantal steenhuisen waaronder dat van Lulof Meyma die dan hoofdeling te Baflo wordt genoemd. Dit verwoeste steenhuis bevond zich hoogstwaarschijnlijk op het perceel dat lokaal bekend staat als Hoogten en Leegten, gelegen tussen Baflo en Winsum (Fig. 9). Het is een steenhuis dat later in gebruik is genomen als boerderij en verpacht aan een meier, waarbij steeds werd bedongen dat grachten en heerlijkheden in bezit bleven van de eigenaar van de Meymaheerd te Rasquert. Waarschijnlijk is dit de reden dat de grachten en wallen op dit terrein zo goed bewaard zijn gebleven. De heerlijke rechten op De Dingen bleven volgens de lijsten van uitoefening van dit redgerrecht nog lange tijd in de handen van de bewoners van de Meymaborg te Rasquert (Paping et al. 2021).

De actuele hoogtekaart en luchtfoto van Hoogten en Leegten waar het steenhuis van Lulof Meyma stond (zie Fig. 9), doet vermoeden dat hier sprake is van een oud type steenhuis bestaande uit twee opgehoogde eilanden met een

11 <https://medusa-online.com>

12 Het is een van de thema's die in het kader van dit project kunnen worden uitgewerkt, onderbouwd door het geofysische onderzoek. Een voorbeeld van een steenhuis dat zich nauwelijks lijkt te hebben uitgebreid, is het Iwema steenhuis te Niebert in het Westerkwartier. In dit gebied komt de ontwikkeling van hoofdeling tot jonker minder op gang dan in bijvoorbeeld Hunsingo (Feenstra & Oudman 2004).

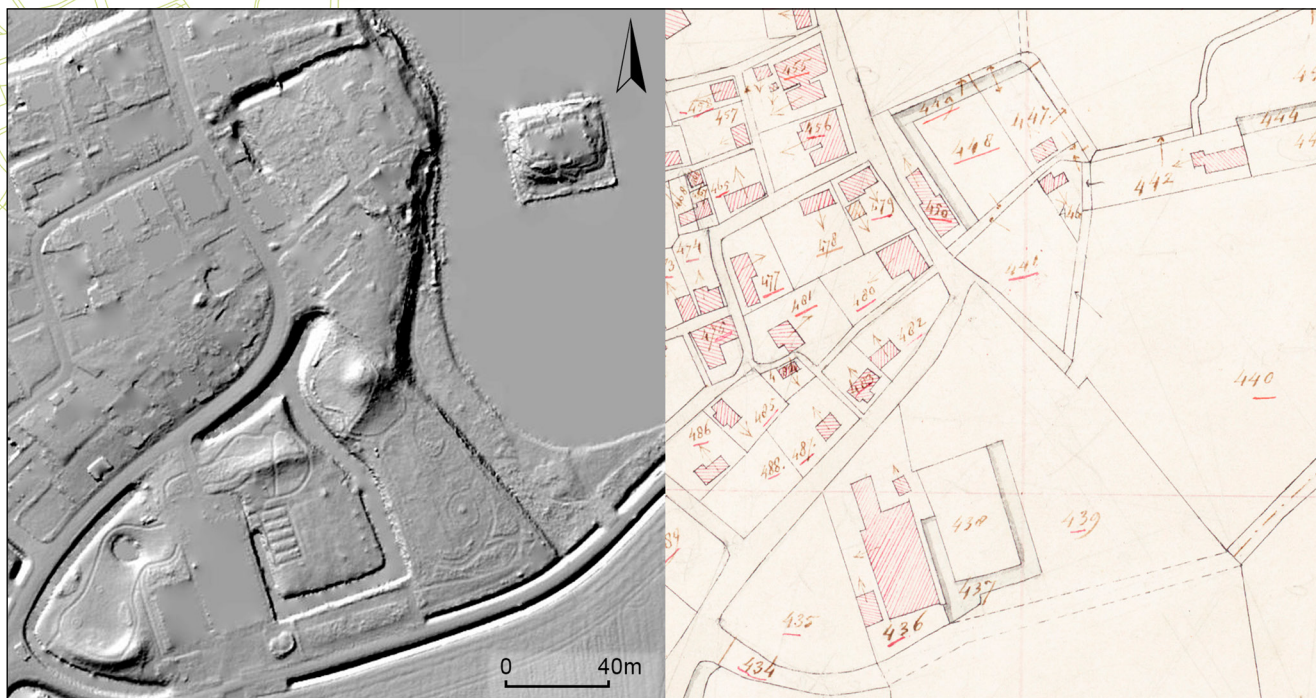

Fig. 10 Actuele hoogtekartaat van een deel van Rasquert met de terreinen van de borgen Mathenesse en Meyma, in combinatie met een uitsnede van dezelfde terreinen met grachten op de kadasterkaart uit 1832.

hoofd- en voorburcht, omringd door een stelsel van grachten en wallen. Vaak wordt aan de buitenkant nog een terrein omsloten. Net ten noorden van de Stad Groningen zijn enkele steenhuisen met een vergelijkbare plattegrond. Twee daarvan zijn summier archeologisch onderzocht; het Cortinghuis dat in 1336/1337 werd verwoest en het Kasteel Selwerd dat in 1361 werd geslecht (Spiekhout 2020, 91-107, 449-452, 539-541). De plattegrond van Harssens I, ten zuiden van Adorp, heeft eveneens soortgelijke vormkenmerken (Westerink 2013). Opvallend is dat deze vroege steenhuisen/kastelen in open vaarverbinding staan met een waterloop zoals de voormalige Hunze of het Tinallingermaar.

Hoogten en Leegten te Baflo is al met al bij uitstek geschikt voor dit soort geofysisch, archeologisch onderzoek. Dit geldt ook voor de twee borgterreinen Meyma en Mathenesse op de wierde Rasquert. Beiden lijken goed bewaard gebleven, zoals een vergelijking van de huidige hoogtekartaat met de kadasterkaart uit 1832 suggereert (Fig. 10). Zo geeft een oorkonde uit 1608 aan dat er nog een gracht lag bij Borg Mathenesse die later werd gedempt. Gedempte grachten en andere structuren kunnen goed worden gekarteerd door dit soort geofysisch prospectieonderzoek.

Historisch kader

Het historisch kader heeft een andere opzet dan de uitwerking van de archeologische bronnen omdat de geprogrammeerde inzet van studenten minder structureel is. Het beoogde historische onderzoek wordt vooral uitgewerkt in samenwerking met de Historische Kring Baflo en historici, waaronder Dr. R. Paping en R. Alma.

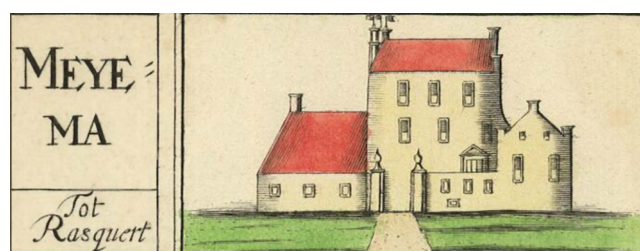

Fig. 11 Borg Meyma te Rasquert, zoals weergegeven op de oudste wandkaart van de provincie Groningen, rond 1680 vervaardigd door de gebroeders Wilhelm en Frederik Coenders van Helpen.

De familie Meyma was een vermogende familie, die in de decennia na de verwoesting van Hoogten en Leegten in 1415 voornamelijk te Rasquert wordt gesitueerd. Lulof Meyma heet in 1439 expliciet 'hoofdeling te Rasquert'. Daar bewoonde hij de Meymaheerd, de voorganger van de borg Meyma (Fig. 11). Rond 1467 werd het Meyma steenhuis te Rasquert door de in Baflo geboren humanist Agricola, omschreven als een *domus alta superbis menibus* (een huis verheven door trotse muren; een versterkt hoog huis; Alma 2012; Akkerman & van der Laan 2016, 16; van der Laan 2001, 181). Dit omschrijft een weerbaar steenhuis uit de 15de eeuw. De familie Meyma stierf in 1467 uit maar had dynastieke ambities vanwege het vastzetten van de edele rechten op de Meyma heerd waardoor het als machtscentrum aan belang toenam (Alma 2012, 197). Dit hechten van edele rechten op een borg in plaats van persoonsgebonden rechten, kennen we uit latere eeuwen maar is voor de 15de eeuw uitzonderlijk. Erfopvolgers van de Meyma goederen en rechten bleven daardoor tot ver in de 18de eeuw

Tabel. 1 Bekende heerden met heerlijke rechten in bezit van de familie Meyma in de rechtsstoelen Obergum en Baflo; 15de eeuw (uit Alma 2017).

Rechtsstoel	Kerspelen	Edele heerd, indien bekend	Aandeel Meyma in de rechtstoel
Obergum	Saaxumhuizen	Wyta Ewinga heerd	5/32; ca. 16%
	Lutke Saaxum	Asegema heerd	
		Hiddo heerd Hiddinge	
Baflo	Baflo	De Dingen	2/7; ca. 29%
	Ranum	Naam van de edele heerd op Ranum is niet bekend	

Heer of Vrouw van Meyma of thoe Meyma, met heerlijke rechten te Baflo, Rasquert, Den Andel, Tinallinge, Ranum, Maarhuizen en Mensingeweer (Tabel 1).

Voor de overige rechtsstoelen en kerspelen met edele heerden die vallen onder Meyma (rechtsstoel Rasquert en de kerspelen Den Andel, Tinallinge, Maarhuizen en Mensingeweer) moeten de bezitsverhoudingen nog worden uitgezocht, indien mogelijk.¹⁴

De tweede borg te Rasquert ontstond vanuit de Aylkemaheerd. Van twee eigenaren van deze heerd zijn portretten bekend (Fig. 12); van de befaamde Beetke van Raskwerd die bij de dood van haar vader (1537) in bezit kwam van de Aylkema goederen en de daarop rustende edele rechten, en van haar zoon, Christoffer van Ewsum, die de heerd / borg toebedeeld kreeg bij de scheiding van de grootschalige boedel van Ewsum na de dood van Beetke in 1554. Vanwege zijn Doopsgezinde geloofsovertuiging, werd Christoffer twee keer uit Groningen verbannen en werden zijn Groninger goederen geconfisqueerd.¹⁵

De erfgenamen van Christoffer verkochten in 1602 de borg met edele rechten aan Willem van Mathenesse en zijn echtgenote, Maria Manninga.¹⁶ Door hen kreeg de Borg de naam Mathenesse maar de familie woonde grotendeels in Holland

Fig. 12 Portret van Beetke van Raskwerd die vanaf 1537 onder andere de Aylkema goederen en rechten in en rond Rasquert bezat (geschilderd rond die tijd, op het toppunt van haar macht en die van de Familie van Ewsum)¹³ en een beeltenis van haar zoon Christoffer van Ewsum uit 1543 toen hij op 20 jarige leeftijd in Leuven studeerde. Christoffer erfde onder andere de Aylkema goederen en rechten in en rond Rasquert na de dood van zijn moeder in 1554.

13 In de 18de eeuw werden vier portretten van Beetke omschreven. Haar beeltenis met familiewapen hing bij verschillende erfgenamen van Ewsum in portretgalerijen van voorouders (Alma 2021). Haar realistische portret was vaak het oudste in de reeks. In dit opzicht kan zij als stammoeder worden beschouwd van de latere Van Ewsums en hun erfopvolgers.

14 Het aandeel Meyma in de rechtsstoel Obergum werd in 1599 door een van de erfopvolgers, Allert Clant van Meyma, verkocht aan de Stad (Alma 2017, 141). Door het opkopen van edele rechten in Winsum, probeerde de stad invloed te krijgen op de ontwikkelingen van de hoofdplaats van geheel Hunsingo. Allert Clant van Meyma was een van de jonkers die meewerkte aan deze opzet.

15 In het archief van de Hollandse Rekenkamer bevindt zich een gedetailleerde lijst van deze geconfisqueerde goederen. In het kader van dit project kan deze lijst worden uitgewerkt ten aanzien van het bezit van Christoffer van Ewsum in en rond Rasquert. Na de reductie van Groningen in 1594 konden deze geconfisqueerde goederen, onder voorwaarden, terug worden verworven door de uitgeweken, adellijke families en hun erfgenamen.

16 Dochter van Luit Manninga van Dijksterhuis en Emerentiana Sonoy. Maria Manninga en haar echtgenoot, Willem van Mathenesse, stammen beide af van bekende watergeuzen.

Fig. 13 Wilhem van Matenes, Heer van Rascourt, met het grote Banier achter het Peerd van Eere in de rouwstoet tijdens de uitvaart van stadhouder Prins Frederik Hendrik van Oranje op 10 mei 1647 in Den Haag.¹⁷ De rouwstoet was immens en dit is een van vele platen.

waar zij *Rasquert* / *Raskwerd* verbasterden tot *Rascourt* (Fig. 13).¹⁸ In 1608 kocht Willem van Mathenesse een aanpalend stuk grond van Allert Clant van Meyma om het borgterrein te Rasquert naar het zuiden uit te breiden. Het document dat betrekking heeft op de overdracht van dit terrein, wordt nader onderzocht in 2022 – 2023 maar meldt onder andere een gracht die nu gedempt is. Het voorgestelde geofysische onderzoek kan dit soort ondergrondse structuren goed in kaart brengen.

De tak Rasquert van de familie Mathenesse, met borg en edele rechten, bestond slechts twee generaties, inclusief de titel Heer, Vrouw of Douairière van Rascourt. Het betreft Willem van Mathenesse (1579 – 1622), zijn zoon, eveneens Willem genaamd (ca. 1605 – ca. 1670) en hun echtgenotes. De uiteindelijke erfdochter, Florentina van Mathenesse (ca. 1665 – 1729) en haar echtgenoot Gijsbert Johan van Hardenbroek (1644 – 1695) gingen over tot verkoop van alle bezittingen omdat de boedel met schulden was overladen.¹⁹ Dit betrof ook de Borg Mathenesse en de daarop rustende edele rechten in en rond Rasquert. Volgens Formsma werd de borg verkocht in 1686 aan de niet-adellijke familie Gankema (Formsma et al 1987, 54). Op de borg rustten in ieder geval in 1624 collatierechten te Mensingeweer en in 1672 zijlrechten. Het lijkt daarom aannemelijk dat de heerlijke rechten die nog op de borg hebben gerust, tussen 1672 en 1686 zijn verkocht. Hopelijk brengt nader archiefonderzoek binnen dit project hier duidelijkheid over.

Fig. 14 Matenes te Mensingeweer, Jacobus Stellingwerf, vooral werkzaam als kopiist van aangeleverde, topografische schetsen in de periode 1687 - 1727.

Op laat 17de -eeuwse kaarten van de provincie wordt het terrein te Rasquert oud Matenes genoemd, in tegenstelling tot Matenesse bij Mensingeweer dat pas voor het eerst in 1708 wordt vermeld inclusief edele rechten (Fig. 14; Formsma et al 1987, 251-4). Het lijkt erop dat een deel van de goederen en rechten vallend onder de Borg Mathenesse te Rasquert, werden verkocht rondom 1650 – 1680 aan de eigenaren van het toekomstige Matenesse te Mensingeweer.

De definitieve ontmanteling van de Borg Meyma te Rasquert opent met een pachtovereenkomst uit 1708 (Fig. 15). Er is dan sprake van de plaats Meyma zelf, in totaal 62 jukken land, 4 jukken wierde land²⁰, achterhuis, schathuis, binnen- en buitenhoven en een bos Meyma. We verwachten dat het

17 Ingekleurde prent in gouden omlijsting en ingeplakt in de luxe editie uit ca. 1755 van het boek "Begraeffnisse van syne hoogheyt Frederick Henrick" van Pieter Post, uitgegeven te Amsterdam in 1651; plaat nr. 19 met o.a. Heer van Rascourt. <https://www.rijksmuseum.nl/nl/collectie/NG-793-4>

18 Rasquert heeft in de archieven verschillende schrijfwijzen zoals Raskwerd, Rascourt, Rosquert

19 Collectie Familie van Mathenesse (1251) 1311–1760 (1861–1917); <https://adoc.pub/gemeentearchiefschiedam-collectie-fami.html>

20 Mogelijk het huidige perceel Meymaweg 4 op de wierde net binnen de ossengang van ongeveer 4 jukken.

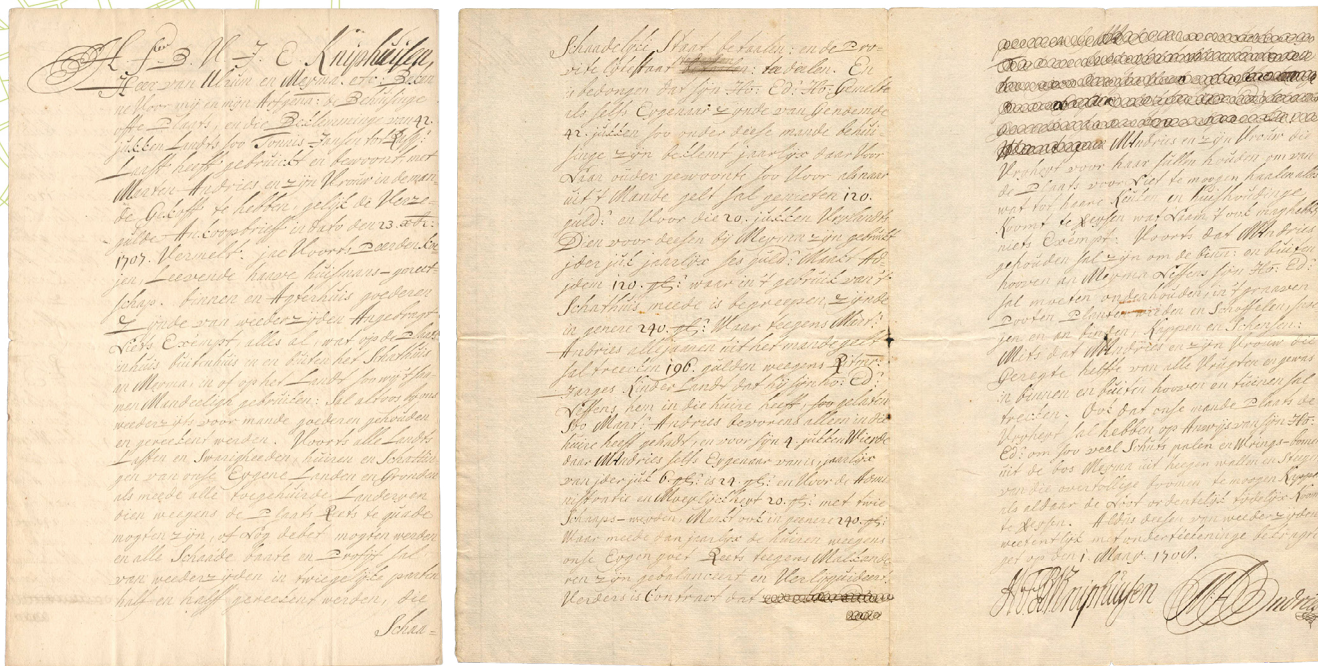

Fig. 15 Uitvoerige pachtvereenkomst uit 1708 tussen Baron Hendrik Ferdinand van In en Kniphuysen (1666 – 1716), Heer van Ulrum en Meyma, en Marten Andries (Meekhof; rond 1670 - 1735), wiens erfgenamen vervolgens ruim 200 jaar herenboeren zijn beginnend vanuit het schathuis van de borg.

geofysische onderzoek meer inzicht geeft over de kartering van deze onderdelen van het borgterrein. Grote delen van dit landgoed werden verpacht aan Marten Andries, andere delen moesten door hem en zijn vrouw worden onderhouden tegen vruchtgebruik van moestuin, boomgaard en bos. De heerlijke rechten rustend op Meyma, bleven hoogstwaarschijnlijk eigendom van Baron Hendrik Ferdinand van In en Kniphuysen, Heer van Ulrum en Meyma (1666 – 1716). De daarop volgende eeuw verkregen Marten Andries (Meekhof) en zijn erfgenamen echter wel allerlei rechten die nog op Meyma rustten. Hoe dit zich precies afspeelde, zal nader worden onderzocht in het kader van dit project, zoveel mogelijk met behulp van archiefstukken. Op de grafsteen van Marten Andries Meekhof te Baflo (1735), wordt vermeld dat hij *oudt rekenmeester deser provincie, weegens Stadt en Lande* is, overrechter van beide rechtsstoelen Baflo en Rasquert, secretaris van Schouwer- en Houwerzijlen (waterschapsrechten) en ouderling van de gemeente Baflo Rasquert (Feith Grabschrift 22). Een aantal van de heerlijke rechten die voorheen op Meyma lagen in handen van adel, had hij blijkbaar in de praktijk al verworven. Hoe moeten we deze figuur en zijn nazaten duiden als zijnde niet adellijk, maar ook geen reguliere meier; een herenboer uit de vroeg 18de eeuw of als een bekwame overheidsdienaar die zich een positie verwierf in de Ommelanden?²¹

De ontmanteling van beide borgen Meyma en Mathenesse in de periode van 1670 tot 1750, zal nader worden onderzocht,

zoals dit al is gebeurd voor het middeleeuwse steenhuis op De Dingen (Paping et al 2021).

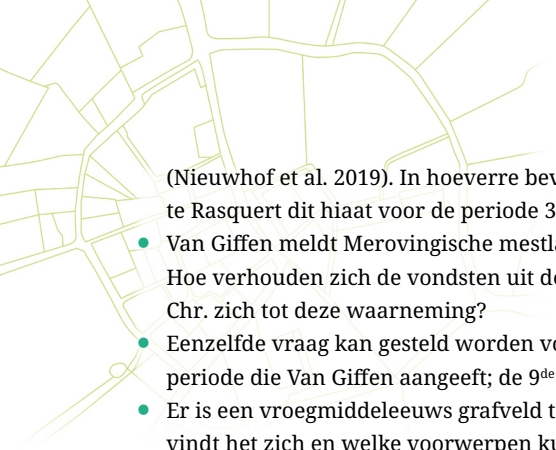
Onderzoeksvragen

Een aantal onderzoeksvragen werden hierboven al aangegeven. Voor een overzicht worden deze stapsgewijs, per periode verwoord.

Archeologisch

- Hoe uit het ontstaan van de wierde Rasquert zich in archeologische resten? Hiervoor worden de bewaard gebleven voorwerpen uit de periode 300 voor tot 100 na Christus gecatalogiseerd en geïnterpreteerd bij voorkeur in combinatie met de landschappelijke ontwikkelingen.
- Uit de periode 100 tot 400 na Christus zijn een aantal vondsten uit het Romeinse Rijk bekend. Deze worden onderzocht tezamen met gelijktijdige vondsten die lokaal zijn. Dit geeft inzicht in de vraag in hoeverre Rasquert afwijkt van andere wierden waar Romeins materiaal werd aangetroffen. Daarvoor is ook vergelijking met andere wierden nodig.
- In hoeverre kunnen uit vondsten te Rasquert contacten met elders worden afgeleid? Hiervoor worden geïmporteerde goederen in niet-lokale stijlen afgezet tegen nog aanwezige lokale producten.
- Veel Friese, en in mindere mate Groninger, wierden en terpen vertonen een bewoningshaat in de vroege Middeleeuwen / Volksverhuizingstijd vanwege wateroverlast door relatieve zeespiegelstijging, steeds hogere kwelders in het noorden en drainageproblemen in de zuidelijker en lager gelegen delen van het kweldergebied

²¹ Een rekenmeester van Friesland, Hessel van Sminia (1588 – 1670), verwierf eveneens een vooraanstaande positie. Zijn nazaten werden in 1816 in de adelstand verheven door Koning Willem I (Spanninga 2001).

(Nieuwhof et al. 2019). In hoeverre bevestigen de vondsten te Rasquert dit hiaat voor de periode 300 tot 500 Chr.?

- Van Giffen meldt Merovingische mestlagen te Rasquert. Hoe verhouden zich de vondsten uit de 5de tot 8ste eeuw n. Chr. zich tot deze waarneming?
- Eenzelfde vraag kan gesteld worden voor de Karolingische periode die Van Giffen aangeeft; de 9de tot 10de eeuw n.Chr.
- Er is een vroegmiddeleeuws grafveld te Rasquert. Waar bevindt het zich en welke voorwerpen kunnen zeker worden toegeschreven aan dit grafveld? Een vergelijking tussen gepubliceerd materiaal uit nederzettingen en grafvelden in het terpen- en wierdengebied kan uitsluitsel geven.
- Een aantal complete en grote aardewerkvormen uit de 12de en 13de eeuw, zoals Pingsdorf tuitpotten, duiden op goed bewaarde archeologische contexten tot de afgraving, pakweg een eeuw geleden. Dit fenomeen is tot nog toe een raadsel en is ook bekend uit andere wierden en terpen.

Historisch

Een greep uit een aantal historische kwesties omtrent Rasquert die nader onderzocht kunnen worden.

- 15de eeuw, Meymaheerd / Borg Meyma, de laatste Meyma's en Siert Lewe / ter Hansouwe. Deze Siert erfde in 1467 alle Meyma goederen en rechten. Daarna breidde zij het Hinckaertshuis (Oude Kijk in 't Jatstraat in Groningen), aanzienlijk uit met een tweede 'woontoren' en de stichten van een gasthuis dat later bekend werd als het Mepschengasthuis. In essentie is het Hinckaetshuis een gebouwencomplex met twee steenhuisen, uitbreidingen en een stenen, minder hoge, brede aanbouw te vergelijken met de omschrijving van de borg Onsta te Sauwerd uit 1514. Een nadere studie van dit soort complexen kan de architectonische ontwikkeling van de belangrijkste steenhuisen in de 15de eeuw onderbouwen en inzichtelijk maken.
- 16de eeuw, van Aylkemaheerd naar borg Mathenesse. Er zijn verschillende documenten beschikbaar en er zullen bruikbare gegevens uit het geofysische prospectieonderzoek komen. Het is echter een lastig thema want gaat gepaard met flinke strubbelingen tussen Stad en Ommelanden rond 1550–1600, geloofsovertuigingen, het begin van de 80-jarige oorlog, ontmanteling van vooral kloostergronden, confiscatie, pacificatie, aankopen en restitutie.
- 17de eeuw, ontwikkeling van Borg Meyma waarin vooral Bawe Jarges als langdurige bewoonster opvalt. Zij zal verantwoordelijk zijn voor het aanzien van de borg in deze eeuw. De afbeelding van de borg rond 1680 (Fig. 11) kan vergeleken worden met de resultaten van het geofysische prospectieonderzoek van het borgterrein en de beschrijving van het borgterrein in de pachtovereenkomst uit 1708.
- 17de eeuw, ontmanteling borg Mathenesse te Rasquert vanaf ca. 1670–1680; Erfdochter Florentina, laatste telg van de tak Rasquert kreeg rond 1671 een met schulden beladen

boedel waarna veel goederen en heerlijkheden werden verkocht, ook elders in Nederland. Vanaf die tijd geen adellijke bewoners meer op Oud Mathenesse te Rasquert. Dit gaat gepaard met de opkomst van borg nieuw Mathenesse te Mensigeweer die tussen 1716 en 1758 aanzienlijk werd verbouwd en verfraaid. Over deze neergang en opkomst zijn een aantal hypothesen opgesteld die nader kunnen worden uitgewerkt uitgaande van de goederen en rechten van Beetke van Raskwerd rond Eenrum en Mensigeweer.

- 18de eeuw, ontmanteling van borg Meyma en de verhoudingen tussen Von Inn und Kniphausen en Marten Andries (Meekhof). Hierover zijn documenten aanwezig die kunnen worden uitgewerkt zoals de pachtovereenkomst uit 1708 (Fig. 15). De verkoop uit Meyma van beklemmingen, goederen en rechten door de erfgenamen van Baron Hendrik Ferdinand van In en Kniphuisen duurt meer dan een eeuw. In 1839 stierf Johanna Sibilla Geertruida Lewe te Paterswolde op landgoed Lemferdinge. Zij stond sinds 1810 bekend als douairière Von Inn- und Kniphausen van Meima en is naar mijn weten, de laatste adellijke persoon die Meima gebruikte in de titulatuur.
- 18de en 19de eeuw de opkomst en ontplooiing van de Fam. Meekhof / Meekhof Doornbosch, herenboeren op Meyma. Ook hierover bestaan een aantal gefragmenteerde bronnen die beter kunnen worden onderzocht en geduid in het kader van het verschijnsel Groninger herenboer. Rond 1900 bezat deze familie grote delen van de wierde Rasquert en meerdere aanzienlijke boerderijen in de omgeving, zoals de boerderij Arion bij Den Anel. Een en ander culmineert in Jan Doornbosch (1839 – 1909), onder andere burgemeester van de gemeente Baflo, voorzitter van het waterschap Hunsingo en lid van de Provinciale staten van Groningen; feitelijk, behalve in naam, Heer van Baflo, Rasquert, Den Anel etc.
- 20ste eeuw; eventueel kan worden ingegaan op de neergang van de Groninger herenboer met als voorbeeld de familie Meekhof Doornbosch te beginnen bij de beschuldiging van het verduisteren van geld door bovengenoemde Jan Doornbosch en de daarop volgende geruchtmakende veiling van al zijn Groningse bezittingen in 1906.²² Daarna trok hij zich terug op villa Breijthove te Velp. Zijn nicht Wilhelmina Doornbosch bleef met echtgenoot wonen op boerderij Meyma te Rasquert.

22 Familie-archief Doornbosch (1692–1930). Dit archief berust bij Groninger Archieven. Zie onder andere akte van publieke verkoop op verzoek van Jan Doornbosch te Baflo en Edsge Marten Teenstra te Ruigezand, van de nalatenschap van Pieter Hendrik Meekhoff Doornbosch, gewoond hebbende te Andelpolder, en overleden 22 mrt. 1907. Deze laatste was een van de rijkste Groninger herenboeren.

Planning

2021 Vier monsters voor ¹⁴C datering; skeletresten gevonden in verscheidene jaren gedurende de periode 1920 – 1967 op minstens twee verschillende locaties op het afgegraven deel van de wierde; Financiering GIA.

2021-2022 Start uitwerking van ca. 300 archeologische vondsten uit Rasquert (op het GIA in bruikleen van het NAD) en archief Rasquert (GIA); onderwerp voor Ma-vak *Projectontwerp en uitwerking*; docenten Dr. J. Nicolay en Dr. A.J. Nijboer. Eventueel vervolg in 2022–2023.

2021-2022 Uitvoering van Geofysisch onderzoek naar drie borgen te Baflo / Rasquert. Dit onderzoek heeft als doel om de in de bodem verborgen texturen, zoals grachten, wallen, muren en gebouwen van de drie borgterreinen, beter in kaart te brengen. Hierdoor kan met moderne technieken duidelijk worden welke structuren nog intact zijn en wat de archeologische waarde van de percelen is. Verder kan beter onderzocht worden hoe de ontwikkeling van steenhuis tot borg plaatsvond, in combinatie met archiefonderzoek dat al gedeeltelijk is uitgevoerd.

Daarnaast heeft het onderzoek een educatieve doelstelling. Enkele Master studenten Archeologie kunnen stage lopen bij het bedrijf Medusa Explorations om ervaring op te doen met prospectie-onderzoek en verdere analyse van de verkregen, gedetailleerde data.

Onderzocht worden:

- Terrein 1: Hoogten en Leegten (Kruising Takkebosserweg en Tinnalingermaar, Baflo Perceel BLO00 G 72, grootte 14.600 m², eigenaar Staatsbosbeheer).
- Terrein 2: Borg Meyma; (grootte ca. 4 hectare, eigenaren van de bewuste drie percelen rond Van In- en Kniphuisenlaan, Rasquert: dhr. Schuiling, dhr. Boekschoten en dhr. Kool).
- Terrein 3: Borg Mathenesse (grootte ca. 1 hectare, eigenaren van de bewuste drie percelen rond Brandenburgerpad, Rasquert: dhr. Meijer, dhr. Scholma en dhr. Nijboer).
- Financiering: GUF (Groninger Universiteits Fonds).

2022-2024 stages en scripties voor de archeologische vondsten uit Rasquert bij het Groninger Museum, Groningen (Dr. E. Knol); Openluchtmuseum Het Hoogeland, Warffum (Dhr. S. van Genuchten); niet uitgeleende vondsten van het NAD, Nuis (J. Schokker) en het GIA (papieren archief en vondsten; Dr. A.J. Nijboer).

2022-2024 archiefonderzoek Borgen Meyma en Mathenesse en hun voorgangers; Meymaheerd en Aylkemaheerd; Dr. R. Paping; R. Alma en Dr. A.J. Nijboer.

2024-2026 Synthese en eindpublicaties.

Participerende instellingen en wetenschappers

- Noordelijk Archeologisch depot (NAD) te Nuis; contactpersoon Dhr. J. Schokker
- Openluchtmuseum Het Hoogeland, Warffum; Dhr. S. van Genuchten
- Groninger Museum; Dr. E. Knol

De drie hierboven genoemde instellingen beheren archeologisch vondsten uit Rasquert en stellen deze beschikbaar voor nader onderzoek in het kader van dit project.

- Vereniging voor Terpenonderzoek; contactpersonen Dr. A. Nieuwhof en Dr. J. Nicolay
- Historische Kring Baflo <http://www.bavvelt.nl>; contactpersoon C. Goris
- Medusa Explorations <https://medusa-online.com>; contactpersoon J. van der Velden
- Dr. E. Taayke voor het aardewerk uit de IJzertijd en vroege Middeleeuwen
- Drs. R. Alma, historicus, archivaris bij de Stichting Twickel; <http://www.redmeralma.nl>
- Dr. R. Paping, RUG. historicus.
- GIA

Dit project wordt ondersteund door het GIA in de vorm van onderzoeks- en onderwijsformatie van vooral Dr. A.J. Nijboer. Hiervoor wordt 0.1 fte van zijn onderzoekstijd beschikbaar gesteld. Daarnaast wordt er samengewerkt met Dr. S. Arnoldussen (GIA/RUG) en de tekenkamer van het GIA t.b.v. de kaarten en overig beeldmateriaal voor catalogi en publicaties. Verder dekt het GIA de voornaamste materiële eisen van het project. Hiertoe behoren in ieder geval het gebruik door de participerende studenten van krachtige computers en fotoapparatuur en de benodigde, vaak kostbare software-licenties.

Het project is besproken met de betrokken personen en instanties en kan rekenen op hun enthousiaste medewerking.

De door dit onderzoek verkregen gegevens worden in de loop van de tijd beschikbaar gesteld in een repository/databank en open-access publicaties voor zowel een academisch als voor een breder publiek, in samenwerking met de Historische Kring Baflo (<http://www.bavvelt.nl>). Er zullen lezingen worden gegeven en het tijdschrift Stad en Lande wordt benaderd voor kortere artikelen. In samenwerking met de Gemeente Hogeland kunnen twee informatieborden worden geplaatst langs de Meymaweg die onderdeel is van enkele toeristische wandel- en fietsroutes.

Educatieve component

Het veldwerk waarbij Nijboer sinds 1987 betrokken is geweest heeft altijd een educatieve component gehad, vaak in het kader van het verplichte Bachelor vak Veldwerk II. Dit project heeft een vergelijkbare opzet, bestaande uit drie onderdelen.

1. De interpretatie van de oude profieltekeningen uit de periode rond 1930 en uit 1967 in combinatie met de bestudering van de archeologische vondsten uit Rasquert, zijn een onderdeel van het Master vak *Projectontwerp en Uitwerking* in het najaar van 2021 en 2022. Dit vak wordt verzorgd door Dr. J. Nicolay en Nijboer.
2. Enkele stageplaatsen voor Ma-studenten Archeologie bij *Medusa Explorations* voor geofysisch, prospectie onderzoek om de kwaliteit van de resterende archeologische sporen in de bodem te kunnen analyseren.
3. Vondsten uit Rasquert die in het Groninger museum liggen, in het Openluchtmuseum te Warffum en elders kunnen worden onderzocht door studenten in het kader van hun Ma-stage en eventuele scripties.

Hopelijk leidt een en ander tot vervolgonderzoek voor studenten Archeologie in de komende jaren waarbij dit project kan functioneren als pilot.

Dankbetuiging

Tijdens het opstellen van dit project heb ik veel steun ontvangen van Redmer Alma, Stijn Arnoldussen, Peter Attema, Bert Boekschoten, Siebe Boersma, Cees Goris, Ben Griede, Fam. Groenhof, Egge Knol, Stijn van Genuchten, Bert Meijer, Johan Nicolay, Annet Nieuwhof, Paul Noomen, Gert van Oortmerssen, Richard Paping, Kirsten van der Ploeg, Daan Raemaekers, Reinder Reinders, Gert Schanser, Jelle Schokker, Fam. Scholma, Diana Spiekhout, Dion Stoop, Ernst Taayke, Josha van der Velden, Leo Verhart, Annemarieke Willemsen en Sarah Willemsen (op alfabetische volgorde van achternaam). Ik dank hen allen van harte.

Bibliografie

De bibliografie omvat titels hierboven genoemd maar ook publicaties die in de loop van het project kunnen worden geraadpleegd. Het betreft daarom een voorlopige literatuurlijst.

Akkerman, F. & A. van der Laan, 2016. *Rudolph Agricola.*

Brieven, Levens en Lof van Petrarca tot Erasmus.

Amsterdam: Wereldbibliotheek.

Alma, R. H., 1994. De Ommelander adel in de late middeleeuwen. *Virtus | Journal of Nobility Studies* 2(2), 22-33.

Alma, R.H., 1999. Codex Sickinge. Het oudste Ommelander rechtshandschrift. *Us Wurk* 48(3-4), 122-146.

Alma, R.H., 2003. De Ommelander ridderschap (1498-1516). *Virtus | Journal of Nobility Studies* 10, 7-70.

Alma, R.H., 2012. Bewoners in de 15e en 16e eeuw. Drie vrouwen in de hoofdrol. In: Alma, R., Hoekstra, H.J. (eds.), *Het*

Hinckaertshuis: zeven eeuwen bouwhistorie en bewoners.

Groningen: Stichting Hinckaertshuis, 183-230.

Boekema, Y., 2017. *Plangebied Rasquerdermaar nabij Rasquert:* RAAP-notitie 6001.

Boersma, J.W., 1967. Rasquert, gem. Baflo. *Archeologisch Nieuws in Nieuwsbulletin Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond*, 69. <https://docplayer.nl/46478359-Vereniging-voor-terpenonderzoek-van-wierden-en-terpen-nieuwsbrief-nummer-21-oktober-2016>

Botke, I., 2002. *Boer en heer: "de Groninger boer" 1760-1960* (Groninger historische reeks 23). Assen: Uitgeverij Van Gorcum.

Brandenburgh, C. R., 2010. Early medieval textile remains from settlements in the Netherlands. An evaluation of textile production. *Journal of Archaeology in the Low Countries*, 2(1), 41-79.

Buma, W. J. & W. Ebel (ed.), 1969. *Das Hunsingoer Recht* (Altfrisische Rechtsquellen 4). Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

Buma, W. J., 1970. Nije runefynsten. *Philologia Frisica* anno 1969, 21-29, 38-40.

Clason, A. T., & E. Knol, 1993. Het ongehoorde rund in de Nederlandse kuststreken. *Paleo-aktueel* 5, 85-88.

De Clercq, W., & E Taayke, 2004. Handgemachte Keramiek der späten Kaiserzeit und des frühen Mittelalters in Flandern (Belgien). Das Beispiel der Funde friesischer Keramiek in Zele (O-Flandern). In: Lodewijckx, M. (ed.), *Bruc Ealles Well. Archaeological Essays concerning the peoples of North-Western Europe in the First Millenium AD.* (Acta Archaeologica Lovaniensia Monographiae 15). Leuven: University Press, 57-72.

Coupland, S., 2011. A checklist of Carolingian coin hoards 751-987. *The Numismatic Chronicle* 171, 203-256.

Coupland, S., 2016. Recent finds of imitation gold solidi in the Netherlands. *The Numismatic Chronicle* 176, 261-269.

Eerkens, J. W. & A. de Voogt, 2017. The evolution of the cubic dice: From the Roman through post-Medieval period in The Netherlands. *Acta Archaeologica* 88(1), 163-173.

Feenstra, H., & H.H. Oudman, 2004. *Een vergeten platteland-selite: eigenerfden in het Groninger Westerkwartier van de vijftiende tot de zeventiende eeuw.* Leeuwarden: Fryske Akademy.

Feenstra, H., 2007. *Spinnen in het web: Groningse regenten in relatie tot het omringende platteland tijdens de Republiek* (Groninger historische reeks 36). Assen: Uitgeverij Van Gorcum.

Formsa, W. J., Stol, R. L. D., & A. Pathuis, 1987. *De Ommelander borgen en steenhuizen* (Groninger historische reeks 2). Assen: Uitgeverij van Gorcum.

Van Giffen, A.E., 1931. Mededeeling omtrent het systematisch onderzoek, verricht in de jaren 1928, 1929 en 1930. *Jaarverslagen van de Vereniging voor Terpenonderzoek* 13-15, 16-46.

- Van Giffen, A. V. & W. Glasbergen, 1950. De Opgravingen in Nederland in 1949. *L'Antiquité Classique* 19 *Archeologie*, 427-36.
- Groenendijk, H. A. & E. Knol, 2006. Marum-Oude Diep en Lellens-Borgweg (Gr.). Aanzet tot nieuwe inzichten in grafbestel door 14C dateringen. *Paleo-aktueel* 18, 100-106.
- Hacquebord, L., 2007. Winsum 950; het verhaal van het landschap. In: Alma, R. & J. Tersteeg (eds.), *Winsum 1057-2007*. Winsum: Stichting Historische Uitgaven Winsum – Obergum, 11-33.
- Harsema, O.H., 1967. Raskwerd, gem. Baflo. *Archeologisch Nieuws in Nieuwsbulletin Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond* 1967, 55, 89
- Hartgerink-Koomans, M., 1938. *Het geslacht Ewsum: geschiedenis van een jonkers-familie uit de Ommelanden in de 15e en 16e eeuw*. Groningen: JB Wolters.
- Henstra, D. J., 2000. *The Evolution of the Money Standard in Medieval Frisia: A Treatise on the History of the Systems of Money of Account in the Former Frisia (c. 600-c. 1500)*. Hilversum: Uitgeverij Verloren.
- Hilberg, V., 2014. Zwischen Innovation und Tradition. Der karolingische Einfluss auf das Münzwesen in Skandinavien. In: Wemhoff, M., Kamp, H. & K.P. Hofmann (eds), *Die Wikinger und das Fränkische Reich* (MittelalterStudien 29). Paderborn: Wilhelm Fink Verlag. 133-215
- Hopman, E., 2010. *Malen over breuken. Het ritueel gebruik van roterende handmolens*. Unpublished Ba-thesis, University of Groningen.
- Hopman, E., 2013. IJzertijd handmolens in de noordelijke provincies: een ritueel gebruik? *Paleo-aktueel* 24, 77-82.
- Hübener, W., 1953. Keramik und Kämme in Dorestad. *Germania* 31 (Anzeiger der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts), 177-189.
- De Jong, M., 2017. *Rasquerdermaar nabij Rasquert*, gemeente Winsum.
- Johnston, T., 2013. "54. The Old Frisian Law Manuscripts and Law Texts". In: Haider Munske, H., Århammar, N., Faltings, V.F., Hoekstra, J.F., Vries, O., Walker, A.G.H. & O. Wilts (eds.), *Handbuch des Friesischen / Handbook of Frisian Studies*. Berlin, Boston: Max Niemeyer Verlag, 571-87.
- Knol, E., 1993. *De Noordnederlandse kustlanden in de vroege middeleeuwen*. Proefschrift Vrije Universiteit Amsterdam. Groningen: Knol.
- Knol, E., 1994. Een nieuw ontdekt vroeg-middeleeuws grafveld: Ulrum-De Capel (Gr.). *Paleo-aktueel* 6, 112-4.
- Knol, E., Prummel, W., Uytterschaut, H.T., Hoogland, M.L.P., Casparie, W.A., de Langen, G.J., Kramer, E. & J. Schelvis, 1995/96. The early Medieval Cemetery of Oosterbeintum (Friesland). *Palaeohistoria* 37/38, pp. 245–416.
- Knol, E., 1996. Die Bewohnung der nordniederländischen Wurten im frühen Mittelalter. *Amsterdamer Beiträge zur älteren Germanistik* 45(1), 77-90.
- Knol, E., 2004. De kerstening van de Friese landen, gezien vanuit het graf. *De Keppelstok* 69, 4–17.
- Knol, E., 2017. Na vijftig jaar terug in Groningen - De knop van Ezingen. *Van Wierden en Terpen* 21, 9-13.
- Kooi, P. B., 1979. *Pre-Roman urnfields in the north of the Netherlands*. Proefschrift Rijkuniversiteit Groningen.
- Kooi, P. B., Klaassens, K., & J.H. Zwier, 1993. Bewoningssporen langs de Zeemsloot bij Westeremden, gemeente Loppersum (Gr.). *Paleo-aktueel* 5, 107-9.
- Kooi, P.B., 1993. De ontwikkeling van de borg Ewsum bij Middelstum (Gr.). *Paleo-aktueel* 4, 149-153.
- Kooi, P.B., Klaassens, K., & J.H. Zwier, 1993. Een onbekend steenhuis te Heveskes (Gr.). *Paleo-aktueel* 5, 115-119.
- Krol, T.N., 2013. *Archeologische inspectie Rasquert Anderstermaar*: MUG rapport 2013-87.
- Kuijter, P.C., Steur, G.G. L., Heijink, W., de Bakker, H., Boersma, O. H., & C. Hamming, 1987. *Bodemkaart van Nederland schaal 1: 50.000: toelichting bij de kaartbladen 3 West Uithuizen en 3 Oost Uithuizen*. Den Haag: Stiboka.
- Laan, A.H. van der, 2001. Aduard of het Geleerde Groningen. In: Knol, E., Hermans, J.M.M. & M. Dribergen (eds.), *Hel en Hemel. De Middeleeuwen in het Noorden*. Groningen: Groninger Museum, 178-87.
- Langen, G.D. & J.A. Mol, 2016. Terpenbouw en dorpsvorming in het Friese kustgebied tussen Vlie en Eems in de volle middeleeuwen. In: A. Nieuwhof (ed.), *Van Wierhuizen tot Achlum*, Jaarverslagen van de Vereniging voor Terpenonderzoek 98, 99-128.
- Lengen, H., van, 1976. Der mittelalterliche Wehrbau im ostfriesischen Küstenraum. *Vorträge und Forschungen: Die Burgen im deutschen Sprachraum* 19(1), 325-57.
- Looijenga, T., 1993. Corpus 'Friese' runeninscripties. *Paleo-aktueel* 4, 127-31.
- Looijenga, T., 1996. Checklist Frisian runic inscriptions. *Amsterdamer Beiträge zur älteren Germanistik* 45(1), 91-108.
- Looijenga, T. & W.A. van Es, 1991. Een nieuwe interpretatie van de runeninscriptie op de zwaardgreep van Rasquert. *Westerheem* XL-4, 149-55.
- Mennens-van Zeist, A., 1991. Groningen als handelscentrum in de latere Middeleeuwen. *Paleo-aktueel* 3, 112-7.
- Mei, N., van der, 2015. *Brede School Baflo-Rasquert (gem. Winsum). Een archeologisch bureauonderzoek*.
- Mellink, A.F., 1975. Groningen. In: *Documenta Anabaptistica* Volume 1: Friesland en Groningen (1530-1550). Leiden: Brill, 97-182.
- Miedema, H.T.J., 1974. Dialect en runen van Britsum en de oudste Anglo-Friese runeninscripties. *Taal en Tongval* 26, 101-28. https://www.dbnl.org/tekst/_taa007197401_01/_taa007197401_01_0013.php
- Miedema, M., 1983. *Vijfentwintig eeuwen bewoning in het terpenland ten noordoosten van Groningen*. Proefschrift Vrije Universiteit Amsterdam.
- Miedema, M., 1990. Oost-Fivelingo 250 v.C - 1850 n.C. Archeologische kartering en beschrijving van 2100 jaar bewoning in Noordoost-Groningen. *Palaeohistoria* 32, 111-245.

-
- Miedema, M., 1999-2000. West-Fivelingo 600 v.C - 1900 n.C. Archeologische kartering en beschrijving van 2500 jaar bewoning in Midden-Groningen. *Palaeohistoria* 41/42, 237-445.
- Mol, J.A., 2004. *Friezen en de zeggenschap over hun kerken in de Middeleeuwen*. Oratie. Leiden: Universiteit Leiden.
- Mol, J.A., 2014. Traitor to Livonia? The Teutonic Orders' land marshal Jasper van Munster. *Ordines Militares Colloquia Torunensia Historica. Yearbook for the Study of the Military Orders* 19, 205-40.
- Mol, J. A., de Langen, G., Feikens, J. J., & D. Drukker, 2019. *Corpus Roemeling*: Informatie over heiligen en geestelijken van alle parochiekerken in Friesland, Groningen en Drenthe vanaf hun stichting tot kort na de Reformatie, bijeengebracht door Otto DJ Roemeling.
- Nicolay, J.A., 2010. Response to the case study 1: Power formation and the rise of central places in the Elbe-Weser region and the coastal area of the northern Netherlands - a comparison. In: Ludowici, B. (ed), *Trade and communication networks of the first Millennium AD in the northern part of Central Europe: Central places, beach markets, landing places, trading centres* (Neue Studien zur Sachsenforschung 1). Hannover: Theiss, 90-100.
- Nicolay, J.A.W., 2018. De steilkant van Anjum opnieuw bekeken. *Grondsporen* 44. Groningen: Groninger Instituut voor Archeologie.
- Nicolay, J., Nieuwhof, A., Veenstra, H., & A. Bakker, 2018. Warffum: dorpswierde, boerderijplaats, Oude dijk. In: Nieuwhof, A., Nicolay, J. & J. Wiersma (eds.), *De geschiedenis van terpen- en wierdenland: Een verhaal in ontwikkeling*. Groningen: Vereniging voor Terpenonderzoek, 197-214.
- Nicolay, J., Schepers, M. & A., Nieuwhof, 2018. Ulrum: dubbelwierde op een markante kwelderwal. In: Nieuwhof, A., Nicolay, J. & J. Wiersma (eds.), *De geschiedenis van terpen- en wierdenland: Een verhaal in ontwikkeling*. Groningen: Vereniging voor Terpenonderzoek, 173-196.
- Nicolay, J., Pelsmaeker, S., Bakker, A., Aalbersberg, G., & A. Nieuwhof, 2018. Godlinze: van krijgersgraf tot adellijke borg. In: Nieuwhof, A., Nicolay, J. & J. Wiersma (eds.), *De geschiedenis van terpen- en wierdenland: Een verhaal in ontwikkeling*. Groningen: Vereniging voor Terpenonderzoek, 215-37.
- Nicolay, J., de Langen, G., Stöver, J., Aalbersberg, G., Bahlen, G., Bakker, M. & P.C. Vos, 2019. De terp van Hogebeintum in boorkernen. In: Nieuwhof, A., Knol, E. & J. Nicolay (eds.), *De hoogste terp van Friesland: Nieuw en oud onderzoek in Hogebeintum*. Groningen: Vereniging voor Terpenonderzoek. 33-130.
- Nieuwhof, A., 2015. *Eight human skulls in a dung heap and more. Ritual practice in the terp region of the northern Netherlands, 600 BC-AD 300*. Groningen: Barkhuis Publishing & Groningen University Library.
- Nieuwhof, A., 2013. Anglo-Saxon immigration or continuity? Ezinga and the coastal area of the northern Netherlands in the Migration Period. *Journal of archaeology in the low countries* 5(1), 53-83.
- Nieuwhof, A., Bakker, M., Knol, E., de Langen, G. J., Nicolay, J. A. W., Postma, D. & P.C. Vos, 2019. Adapting to the sea: Human habitation in the coastal area of the northern Netherlands before medieval dike building. *Ocean & Coastal Management* 173, 77-89.
- Nieuwhof, A., Knol, E., & J. Nicolay (eds.), 2019. *De hoogste terp van Friesland: Nieuw en oud onderzoek in Hogebeintum*. Groningen: Vereniging voor Terpenonderzoek.
- Nieuwhof, A., 2020a. *Ezinga revisited. The ancient roots of a terp settlement. Volume 1: Excavation-Environment and Economy - Catalogue of Plans and Finds*. Groningen: University of Groningen/Groningen Institute of Archaeology and Barkhuis Publishing.
- Nieuwhof, A. (ed), 2020b. *The Excavations at Wijnaldum: Volume 2: Handmade and Wheel-thrown Pottery of the first Millennium AD* (Groningen Archaeological Studies 38). Groningen: Barkhuis.
- Nieuwhof, A. & J. Nicolay, 2018. Identiteit en samenleving: terpen en wierden in de wijde wereld. In: Nieuwhof, A., Nicolay, J. & J. Wiersma (eds.), *De geschiedenis van terpen- en wierdenland: Een verhaal in ontwikkeling*. Groningen: Vereniging voor Terpenonderzoek, 57-84.
- Nip, R., 2012. Beetke van Raskwerd, weduwe Van Ewsum (Persoonlijkheden). *Groniek* 195, 221-30.
- Noomen, P.N., 2005. Kerstening en kerkstichting in Friesland. Millenium. *Tijdschrift voor middeleeuwse studies* 19(1), 61-72.
- Noomen, P.N., 2007. Winsum in de vroege Middeleeuwen. In: Alma, R. & J. Tersteeg (eds.), *Winsum 1057-2007*. Winsum: Stichting Historische Uitgaven Winsum – Obergum, 65-87.
- Prummel, W., 1992. Early medieval dog burials among the Germanic tribes. *Helinium* 32, 132-194.
- Prummel, W., 2001. The Significance of Animals to the Early Medieval Frisians in the Northern Coastal Area of the Netherlands: Archaeozoological, Iconographic, Historical and Literary Evidence. *Environmental Archaeology* 6(1), 73-86.
- Renaud, J.G.N., 1980. Klein gedraaid houten huisraad uit de Middeleeuwen. *Netherlands Yearbook for History of Art/ Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek Online* 31(1), 24-35.
- Roemeling, O. D. J. Patroonheiligen, priesters en predikanten in Groningen en Drenthe tot omstreeks 1640. <https://corpusroemeling.nl/download/CorpusRoemelingGroningenDrenthe.pdf>
- Roller, G.J. de, 2005. *Een archeologisch inventariserend veldonderzoek (IVO) door middel van een bureau-onderzoek en boringen aan de Mathenesserweg te Rasquert, gemeente Winsum (Gr.)*. DANS. <https://doi.org/10.17026/dans-xud-6ga4>
- Roller, G. de, 2001. Een inheems-romeins houten karndeksel uit de Bullepolder, gemeente Leeuwarden (Fr.). *Paleo-aktueel* 13, 84-6.
- de Roller, G.J. de, & en A Wieringa 2014. *Archeologisch booronderzoek Kievesterweg 4 te Rasquert, gemeente Winsum (Gr.)*. MUG rapport 2014-04.

-
- Schaik, R., van, Harten, J., van Poel, J., & W. Formsma, W., 1984. Omvang en kwaliteit van het cultuuraal in Groningerland tijdens de 16de en 17de eeuw. *Historisch-Geografisch Tijdschrift* 2, 9-19.
- Schlabow, K., 1974. Vor- und frühgeschichtliche Textilfunde aus den nördlichen Niederlanden. *Palaeohistoria* 16, 169-221.
- Schroor, M. Dikes-cultural-historical backbones of the Wadden Sea area, an introduction. https://www.waddenacademie.nl/fileadmin/inhoud/pdf/03-Thema_s/Cultuur/Dikes_cultural-historical_backbones_of_the_Wadden_Sea_area_M.Schroor_dec_2020.pdf
- Spanninga, H., 2001. Kapitaal en fortuin. Hessel van Sminia (1588-1670) en de opkomst van zijn familie. *De Vrije Fries* 81, 9-52.
- Spiekhout, D., 2020. *Het middeleeuwse kastelenlandschap van het Oversticht*. Proefschrift Rijksuniversiteit Groningen.
- Taayke, E. & E. Knol, 1991. Het vroeg-middeleeuwse aarde-werk van Tritsum, gem. Franekeradeel (Fr.). *Paleo-aktueel* 3, 84-8.
- Taayke, E., 1996. Die einheimische Keramik der nördlichen Niederlande 600 v. Chr.-300 n. Chr. Proefschrift Rijksuniversiteit Groningen.
- Taayke, E., 1997. Die einheimische Keramik der nördlichen Niederlande, 600 v. Chr. bis 300 n. Chr., Teil III: Mittel-Groningen. *Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek* 42, 10-85.
- Taayke, E., 2005. Het noordelijk kustgebied in de ijzertijd en Romeinse tijd. In: Knol, E., Bardet, S. & W. Prummel (eds.), *Professor van Giffen en het geheim van de wierden*. Veendam/Groningen: Heveskes Uitgevers B.V., 153-65.
- Taayke, E., 2020a. Handmade pottery of the Roman Period. In: Nieuwhof, A. (ed), *The Excavations at Wijnaldum: Volume 2: Handmade and Wheel-thrown Pottery of the first Millennium AD* (Groningen Archaeological Studies 38). Groningen: Barkhuis, 47-68.
- Taayke, E. (2020). 4. Handmade pottery of the Migration Period and the Merovingian Period. In: Nieuwhof, A. (ed), *The Excavations at Wijnaldum: Volume 2: Handmade and Wheel-thrown Pottery of the first Millennium AD* (Groningen Archaeological Studies 38). Groningen: Barkhuis, 69-98.
- Tel, T. 2012. Bouwhistorie van kelder tot kap. In: Alma, R. & H.J. Hoekstra (eds.), 2012. *Het Hinckaertshuis: zeven eeuwen bouwhistorie en bewoners*. Groningen: Stichting Hinckaertshuis, Groningen, 47-142.
- Tidow, K., 1995. Textiltechnische Untersuchungen an Wollgewebefunden aus friesischen Wurtensiedlungen von der Mitte des 7. bis zur Mitte des 13. Jahrhunderts und Vergleiche mit Grab- und Siedlungsfunden aus dem nördlichen Europa. *Probleme der Küstenforschung im südlichen Nordseegebiet* 23, 353-87.
- Versloot, A.P., 2014. The Runic Frisian vowel system: the earliest history of Frisian and Proto-Insular North Frisian. *Amsterdamer Beiträge zur älteren Germanistik* 72(1), 35-62.
- Versloot, A.P., 2016. Unstressed vowels in Runic Frisian. *Us Wurk* 65(1-2), 1-39.
- Versloot, A.P., 2019. Reduction of unstressed vowels in Proto-Frisian and the Germanic 'Auslautgesetze'. *North-Western European Language Evolution* 72(1), 78-98.
- Vos, P.C., & E. Knol 2015. Holocene landscape reconstruction of the Wadden Sea area between Marsdiep and Weser: explanation of the coastal evolution and visualisation of the landscape development of the northern Netherlands and Niedersachsen in five palaeogeographical maps from 500 BC to present. *Netherlands Journal of Geosciences* 94(2), 157-83.
- Vries, O., 2013. Geschichte der Friesen im Mittelalter: West- und Ostfriesland. In: M. Horst, H. Århammar, N.F. Faltings, V.F. Hoekstra, J.F. Vries, O. Walker, A.G.H. & O. Wilts (eds.), *Handbuch des Friesischen / Handbook of Frisian Studies*, Berlin, Boston: Max Niemeyer Verlag, 2013. <https://doi.org/10.1515/9783110946925>, 538-50.
- Akkerman, F., 2012. *Rudolph Agricola: six lives and Erasmus's testimonies* (Bibliotheca Latinitatis Novae X). Assen: Royal van Gorcum.
- Waxenberger, G., 2017. How "English" is the Early Frisian Runic Corpus. In: Hines, J. & N. IJssennagger (eds.), *Frisians and their North Sea neighbours, from the fifth century to the Viking age*. Woodbridge: Boydell & Brewer, Boydell Press, 93-124.
- Wenzel, S., 2019. Handdrehmühlen eisenzeitlicher Form aus Basaltlava in römischer Zeit. *Der Anschnitt* 71(4), 146-67.
- Wenzel, S., 2020. Lava rotary querns of 'Iron Age type' in Roman times. *Journal of lithic studies* 7(3), <https://doi.org/10.2218/jls.3096>, 1-40.
- Westerink, B., 2013. De Geschiedenis van de wierde Harssens. *Diepgang* 2, 3-8.
- Wiersma, J., & A. Nieuwhof, 2018. Het ontstaan van het terpen-en wierdenlandschap. In: Nieuwhof, A., Nicolay, J. & J. Wiersma (eds.), *De geschiedenis van terpen-en wierdenland: Een verhaal in ontwikkeling*. Groningen: Vereniging voor Terpenonderzoek, 11-26.
- Van Zeist, W. & H. Woldring, 1997. Plum (*Prunus domestica* L.) varieties in late-and post-medieval Groningen: the archaeological evidence. *Palaeohistoria* 39-40, 563-76.
- Zimmerman, J.A., 2009. Two early medieval caps from the dwelling mounds Rasquert and Leens in Groningen province, the Netherlands. In: E. Andersson Strand, E., Gleba, M., Mannering, U., Munkholt C. & M. Ringgaard (eds), *North European symposium for archaeological textiles* 10, 288-90.